

TANULMÁNY

BARABÁS GÁBOR

„AD EXTERMINIUM PRAVITATIS HERETICE”

Keresztes hadjárat(ok) az 1230-as évek Magyar Királyságában?*

Tanulmányunkban a keresztes hadjáratok és a Magyar Királyság kapcsolatrendszerének egy sajátos fejezetével foglalkozunk: a 13. század első harmadában a balkáni eretnekek ellen vezetett-tervezett keresztes vállalkozások kérdéskörével. A dél-franciaországi katarok, vagy más elnevezéssel albigensek ellen szervezett hadjáratok széles körben ismertek, a témával foglalkozó tudományos munkák részleteiben feldolgozták azok történetének számos aspektusát.¹ Az eretnecség elleni fegyveres fellépés ötlete más régiókkal, egyebek mellett Itáliával és egyes német területekkel kapcsolatban is megjelent IX. Gergely (1227–1241) pontifikátusa alatt,² illetve – ami szempontunkból még fontosabb – a Magyar Királyság és Bosznia vonatkozásában is. Az eretnecség vádjá több esetben is felmerült a boszniai uralkodók, bánok, illetve alattvalóik ellen a 12. század végétől, feltehetően nem kizárólag katolikus meggyőződésből, hanem inkább a politikai megfontolások játszottak szerepet az Apostoli Székhez történő fordulásban. A magyar uralkodók esetében is joggal számolhatunk azzal, hogy igyekeztek maguk mögött tudni a pápai autoritást, miközben arra törekedtek, hogy hatalmukat kiterjesszék és érvényesítsék Bosznia esetében.

Elsőként Kulin boszniai bánnal (1180–1204) kapcsolatban fogalmazódott meg a vád a 12–13. század fordulóján, méghozzá magyar oldalról, valamint Imre király szövetségese, Vukán szerb uralkodó részéről, hogy a bán és alattvalói nem igaz keresztények. Kulin alávetette magát a III. Ince pápa (1198–1216) által elrendelt vizsgálatnak,³ majd a boszniai keresztények esküvel erősítették meg igazhitőségüket, így a fegyveres beavatkozás ötlete ekkor még érdemben nem merült fel. Úgy tűnt, hogy a körülmények néhány évre rendeződtek, azonban a boszniai püspökség helyzete az 1220-as és 1230-as években ismét a pápai–magyar kapcsolatok fókuszába került. Ebben az időszakban már a keresztes eszme is hangsúlyosan megjelent a kérdéssel kapcsolatban, II. András

* Köszönettel tartozom Hunyadi Zsoltnak és Veszprémy Lászlónak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott értékes tanácsaikért és javaslaikért.

¹ Az utóbbi években született munkák közül néhány: *Rist* 2009. 45–117., 125. o.; *Uő* 2010.; *Meschini* 2018.; *Smith* 2020. Az albigensek ellen folytatott és az ezzel részben párhuzamos V. keresztes hadjárat kapcsolatára lásd *Lippiatt* 2019. 121–144. o.

² *Rist* 2009. 126–144. o.

³ *Majnarić* 2017.

király (1205–1235) fia, Kálmán szlavón herceg⁴ ugyanis a hagyományos nézet szerint – talán több alkalommal is – keresztes hadjáratot vezetett a boszniai eretnekek ellen.

Ezen hadi vállalkozások részletei ugyan nem ismertek, azonban a kérdés ténylegesen megjelent a korszak pápai okleveleiben, amelyek a kutatás elsődleges forrásbázisát alkotják. Vizsgálódásunk fókuszában ennek megfelelően III. Honorius (1216–1227) és IX. Gergely pápák intézkedései állnak, amelyek elemzése révén arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen szerepet játszott a boszniai helyzettel kapcsolatos magyar és pápai interakcióban a keresztes eszme, illetve mennyiben beszélhetünk egyáltalán keresztes hadjáratról az 1230-as évek eseményeivel kapcsolatban.⁵ A forráshelyzet vonatkozásában hangsúlyozni kell továbbá, hogy a fennmaradt magyarországi és dalmáciai adatok legfeljebb indirekt információval szolgálnak a boszniai eretnekséget és az azzal kapcsolatos intézkedéseket illetően. Azt mindazonáltal joggal feltételezhetjük, hogy néhány évvel az V. keresztes hadjárat után a keresztes eszme, illetve a kereszt felvételéért és az eskü teljesítéséért járó bűnbocsánat ismert lehetett a Magyar Királyságban.⁶ Bár a fennmaradt források döntő többsége az Apostoli Széken készült, azonban a pápaság sohasem mozgott légüres térben, mindig interakcióban álltak a kereszténység egyes régióival, így okkal gondolhatjuk, hogy a keresztes eszme megjelenése a vonatkozó oklevelekben a magyarországi helyzetre nézve is információval szolgálhat.

Mielőtt azonban rátérnénk a téma forrásainak elemzésére, valamint az események bemutatására, több kérdést is meg kell vizsgálnunk közelebbről. Elsőként a boszniai eretnekséggel kapcsolatos kutatásokra, illetve azok eredményeire térünk ki, majd bemutatjuk a változásokat, amelyek a 12–13. században az egyháznak a heterodoxia vonatkozásában gyakorolt eljárásaiban következtek be. Ezután a keresztes hadjáratok kutatásának elméleti kereteire vetünk egy pillantást, végezetül a Magyar Királyság és a keresztes eszme kapcsolatrendszerére vonatkozó ismereteket vesszük számba.

Boszniai eretnekség – boszniai keresztények

A boszniai eretnekséget a historiográfia hagyományosan a bogumilizmussal azonosítja vagy rokonítja, holott maga az elnevezés nem található meg a forrásokban.⁷ A balkáni eredetű, dualisztikus jellegű eretnekség lényege – leegyszerűsítve – a világnak a jó és rossz, fény és sötétség, szellem és test ellentétéként történő értelmezése, az egyházi és világi hierarchia elutasítása, valamint egyebek mellett a szentségek elvetése.⁸

⁴ Kálmánra lásd *Font – Barabás* 2017.

⁵ A kérdéssel foglalkozó historiográfia nem egységes azt illetően, mely katonai vállalkozások tekinthetők keresztes hadjáratnak. Lásd *Constable* 2016. 3–43. o.; *Hunyadi* 2020a. 57–59. o.; *Srodecki* 2022a. A boszniai helyzet legutóbbi összefoglalása *Budak* 2022. 95–96. o.

⁶ A Magyar Királyság és a keresztes hadjáratok viszonyára lásd *Sweeney* 1984.; *Borosy* 1996a.; *Uő* 1996b.; *Bárány* 2006b.; *Pósán* 2012. 86–97. o.; *Hunyadi* 2020b. 750–775. o.

⁷ A katarok forrásokban való említésére lásd *Dall’Aglia* 2019. 15–16. o.

⁸ A historiográfia összefoglalására lásd *Day* 2024. 198–203. o.

A boszniai eretnekség és egyház kérdésével elsősorban délszláv kutatók foglalkoztak a 19. századtól kezdve, ennek során alapvetően két nézet kristályosodott ki: vagy dualista eretnekként, vagy pedig a keleti kereszténységhez tartozóként tekintettek a helyiekre.⁹ A téma a magyar történettudományban leginkább marginálisan jelent meg,¹⁰ az azt érintő munkák esetében általános a boszniai bogumilokra történő hivatkozás,¹¹ de a kérdés részletesebb bemutatására is találunk példát.¹²

A kutatásban ugyanis régóta él egy másik nézet, amely megkérdőjelezi a dualisztikus jellegű bolgár bogumil, az itáliai patarén, vagy akár a dél-francia katar tanoknak a boszniai kereszténységre gyakorolt hatását. Jaroslav Šidak már a második világháború előtt megfogalmazta az elképzelést, hogy a boszniai keresztények valójában nem dualista eretnekek, vagy éppen keleti keresztények voltak, hanem egy olyan szakadár, skizmatikus közösséget alkottak, amely inkább szerkezetileg, mint teológiai szempontból különült el Rómától.¹³ A kérdés vizsgálata azonban főként a délszláv tudományosság keretei között maradt, egészen John V. Fine munkásságáig, aki hosszas jugoszláviai kutatásainak eredményeként 1975-ben publikálta a boszniai egyházzal szülő könyvét,¹⁴ amely nagyban hozzájárult a téma nemzetközi ismertségéhez.¹⁵ Az amerikai történész vélekedése szerint a boszniai egyház kialakulásának időszaka a 13. század második felére tehető. Az nem volt eretnek, de ortodox befolyás alatt sem állt, sokkal inkább monasztikus jellegűnek nevezhető. A kutató mindezek mellett nem zárta ki az eretnek nézeteket valló közösségek létezését Boszniában. Munkája azonban nem aratott osztatlan elismerést, a boszniai eretnekség bogumil jellegére vonatkozó nézet nem tűnt el teljesen.¹⁶ A helyi kereszténység speciális helyzetét több kutató a boszniai táj hegyvidéki jellegére vezeti vissza, amely segítette a lakosokat abban, hogy hatékonyan ellen tudjanak állni a római egyház egységesítési próbálkozásainak.¹⁷

⁹ Rabić 2016. 56–58. o.; *Uő* 2020. 310. o.; *Dautović* 2022. 401–403. o.

¹⁰ Asbóth János 1885-ös tanulmánya a kivételek közé tartozik, annak fókuszában a boszniai bogumilok és a Magyar Királyság középkori kapcsolatai álltak. *Asbóth* 1885.

¹¹ *Fraknoi* 1901. 276–277. o.; *Borosy* 1996b. 46–47. o.; *Zsoldos* 1997. 99–100. o.; *Bárány* 2012. 159. o.; *Ternovác* 2016. 215–216. o.; *Barabás* 2017. 5–6. o.; *Maléth* 2020. 236–239. o. A bogumilizmussal kapcsolatban lásd *Ternovác* 2013a. és *Uő* 2013b.

¹² *ÍFMT* 370–372. o.

¹³ *Šidak* 1937.; vö. *Dautović* 2022. 402–403. o.

¹⁴ *Fine* 1975.

¹⁵ Vö. *Dautović* 2022. 404–409. o.

¹⁶ *Fine* 1975. 148–155. o.; vö. és *Dautović* 2022. 409–411. o.

¹⁷ A boszniai eretnekségre és egyházra lásd: *Runciman* 1947. 63–115. o.; *Fine* 1975. 113–121. o.; *Angelov* 1976. 144–155. o.; *Lambert* 1998. 297–313. o.; *Margetić* 2005. 85–90. o.; *Slišković* 2005. 480–484. o.; *Lorenz* 2011. 107–121. o.; *Rabić* 2016. 56–58. o.; *Day* 2024. 195–196. o.; *ÍFMT* 370–372. o.

A pápaság korabeli álláspontja az eretnkség kérdésében

De hogyan is reagált a pápaság a heterodoxiára a 12–13. században? Az eretnkséget sokáig az igaz útról letérés mellett valamiféle betegségnek tekintették, azaz a gyógyítás volt a fő cél,¹⁸ azonban a 11–12. század folyamán – elsősorban az ekkor fénykorukat élő vallási reformmozgalmak hatására¹⁹ – ez a hozzáállás megváltozott. A sokáig a múlt ködébe vesző, de ismét a mindennapok részévé váló tévtanok²⁰ és képviselőik, a „báránybőrbe bújt farkasok” elleni fellépést a klérus tagjai hivatalukból adódó kötelességnek kezdték tekinteni, amelyhez az egyház egyre növekvő mértékben a világi hatalom segítségét is igénybe vette. Ezzel együtt azonban felmerült a kérdés: hogyan álljon az egyház egy eretnkségben bűnösnek talált, vagy éppen azokat támogató uralkodóhoz?²¹

A jogi keretek alakításában döntéseikkel az egyházfők játszották a főszerepet, ezek összegyűjtése és szisztematikus feldolgozása azonban kulcsfontosságú volt a kánonjog alakulása szempontjából. Az 1140-es évektől a Gratianus²² nevével fémjelzett bolognai és más egyetemeken tevékenykedő kánonjogászokhoz²³ köthető egy jelentős jogtudományi fellendülés. Az összeállításra kerülő dekretális-gyűjtemények sora egyebek mellett az eretnkség problematikájával kapcsolatban is nagy hatást gyakorolt.²⁴ Az egyházfők is felismerték a kánonjogi gyűjtemények jelentőségét, a 13. századtól kezdve egyre tudatosabban, sokszor konkrét ügy nélkül nyilvánítottak ki jogi irányelveket, illetve maguk is elrendelték gyűjtemények összeállítását – elég talán csak a IX. Gergely megbízásából elkészült *Liber Extrára* utalni.²⁵

A jogi keretek alakításában az eseti döntések mellett az egyes zsinati határozatok is kulcsszerepet játszottak. Az 1179-es III. lateráni zsinat – a dél-franciaországi katarokkal is foglalkozó – 27. kánonja értelmében a rablóbandákat szolgálatában tartó uralkodónak tett hűségesküt érvénytelennek kellett tekinteni, amely rendelkezés az eretnekekre is vonatkozott.²⁶ A kánonjogászok a kérdésben a római joghoz, illetve Szent Ágoston műveihez nyúltak vissza, amelyek értelmében az eretnekek javaik konfiskálásával (elkobzásával) bűnhődtek.²⁷ III. Lucius pápa (1181–1185) I. (Barbarossa) Frigyes császár (1155–1190) egyetértésével lépett fel az eretnekek ellen. Az 1184. évi veronai

¹⁸ Lásd Moore 1976.

¹⁹ Hageneder 1963b. 138. o. és Moore 2012. 13–126. o.

²⁰ Vö. Moore 2012. 13–31. o.

²¹ Hageneder 1963b. 139. o. és Moore 2012. 127–161. o.

²² 12. századi kánonjogász, a *Concorantia discordantium canonum*, avagy *Decretum Gratiani* című kánonjogi gyűjtemény összeállítója.

²³ Lásd pl. Fleisch 2006. 48. o.

²⁴ Hageneder 1963a. 53. o.; Duggan 1998. 173–175., 195. o.; Drossbach 2008. 43–46. o.; Kéry 2008. 20–23. o.; Rist 2009. 121–122. o.

²⁵ Lásd Kéry 2008. 27–28. o. és Rist 2009. 122–125. o.

²⁶ DEC 224–225. o.; Hageneder 1963a. 65–66. o.; Rist 2009. 123. o.

²⁷ Hageneder 1963a. 66. o.

zsinat folyamán született *Ad abolendam* kezdetű konstitúció értelmében az eretnekvádat szisztematikusan kellett kivizsgálni minden egyházmegyében, az eretnekeket automatikusan kiközösítéssel kellett sújtani, illetve a grófok, bárók és városi vezetők elvesztették hivatalukat, amennyiben elmulasztottak segítséget nyújtani az egyháznak az eretnekek elleni küzdelemben.²⁸

A következő jelentős lépés a nagy jogászpápához, III. Incéhez kötődik.²⁹ 1199-ben kiadott, *Vergentis in senium* kezdetű oklevele alapján nem kizárólag az eretnekeknek, de azok támogatóinak is bűnhődniük kellett, így utóbbiak is hivataluk és tulajdonuk elvesztésével felelnek – az egyházi államokban, azaz a pápák közvetlen világi fennhatósága alatt álló közép-italiai területeken automatikusan, máshol az uralkodó gondoskodhatott erről a pápa parancsára.³⁰ Az eretnekek támogatásával, sőt akár csak megtűrésével vádolt világi uralkodók az ellenük alkalmazandó egyházi fenyíték, exkommunikáció (kiközösítés) mellett javaik elvesztésével, vagyis a hatalomból való eltávolítás lehetőségével is számolhattak.³¹ Mindazonáltal III. Ince hozzáállása kezdetben alapvetően az egyház megbocsátó természetét tükrözte a megtérő bűnösök felé, bár a későbbiekben radikalizálódás figyelhető meg.³²

A kiközösítést követő lépés tehát az eretnekek támogató fejedelmek elleni hadjárat szervezése lehetett, amely gondolat már az említett 1179-es zsinati határozatok nyomán megjelent, azonban III. Ince pontifikátusa alatt formálódott ki teljesen. Nagy jelentősége volt ebben az 1209-ben kezdődő, a dél-franciaországi katarok (albigensek) ellen szervezett hadjáratnak, ekkor jelent meg a korábbi rendelkezések értelmében az eretnekek támogatásának vétke folytán elméletileg tulajdonos nélkülivé vált területek hódításra történő felajánlásának gondolata.³³ Fontos lépés volt a folyamatban az 1215. évi IV. lateráni zsinat, amelynek konstitúciói közül több is a dél-franciaországi helyzettel, valamint általánosan az eretnekség kérdésével foglalkozott. A 3. zsinati kánon például megerősítette a kiközösítéssel történő büntetést,³⁴ de a *Vergentis in senium* kezdetű oklevélnek az apák bűneiért a fiaikat is sújtó passzusa nem került be a végső szövegbe.³⁵

²⁸ Hageneder 1963a. 67. o. és Rist 2009. 59., 123. o.

²⁹ A pápa és az eretnekség kapcsolatára lásd Rist 2009. 54–62. o.

³⁰ Hageneder 1963a. 67–68. o.

³¹ Uo. 66–72. o.; *Uő* 1963b. 152–164. o.; *Uő* 1978. 41–42. o.; *Majnarić* 2007. 495–496. o. Egyes értelmezések szerint a pápák VII. Gergely óta ezt az eretnekség gyanúja nélkül is megtehették. Vö. Hageneder 1963a. 73–84. o.

³² Rist 2009. 58. o. és Moore 2003. 145–152. o.

³³ Hageneder 1963a. 68. o. és Rist 2009. 62–71. o.

³⁴ Rist 2009. 124. o.

³⁵ Meschini 2018. 126–127. o.

Az eretnokség vádja mint politikai eszköz

A 13. század első felében tehát készen álltak a jogi keretek, amelyek révén a szomszédos keresztény fejedelmek feljogosítva érezhették magukat az eretnek, vagy az őket támogató, esetleg megtűró világi előkelők elleni fellépésre.³⁶ És valóban, több esetben ténylegesen meg is történt a fegyveres beavatkozás. Az 1209-es első albigenes kereszties hadjáratot még III. Ince életében több újabb katonai akció követte.³⁷ A következő pápa, III. Honorius pontifikátusának végén, 1226 elején újabb hadjárat indult a dél-francia területeken, ezúttal a francia uralkodó, VIII. Lajos (1223–1226) vezetésével, amely utóda, IX. Lajos (1226–1270) uralma alatt ért véget 1229-ben, a párizsi (meaux-i) békével.³⁸

Ebben az időszakban, IX. Gergely pápasága alatt egyenesen azzal szembesülhetünk, hogy egyre többször indítottak keresztények más keresztények ellen kereszties hadjáratot. Az energikus egyházfő az 1230-as években engedélyezte a Bréma környéki Stedingen, valamint más német területek, illetve a frízöldi Drenthe „eretnekei” elleni kereszties fellépést, illetve tervezte a bolgár cár, II. Iván Aszen elleni hadjáratot.³⁹ Ebbe a sorba állítható a pápa boszniai eretnokséggel kapcsolatos tevékenysége is, amely jelen írásunk fókuszában áll.

Nem illeszkedik ebbe a körbe, azonban mindenképpen meg kell említeni a IX. Gergely pápa és II. Frigyes császár között az 1230-as években kiéleződő ellentétet. A pápa ugyanis 1241-ben kereszties kiváltságokat ígért azok számára, akik az uralkodóval szemben őt támogatták, ezáltal egyfajta „politikai kereszties hadjáratot” hirdetett.⁴⁰ Mindez a Magyar Királyságot is érintette, hiszen a pápa 1241 februárjában az ekkor ott tevékenykedő káplánjának, Johannes de Civitellának azt a felhatalmazást adta, hogy prédikálja a keresztet, illetve a korábban kereszties esküt tettek számára engedélyezze, hogy a Szentföld helyett II. Frigyes császár ellen induljanak harcba.⁴¹

A kereszties hadjárat kritériumai

De mi is tekinthető egyáltalán kereszties hadjáratnak? A hagyományos számozás szerinti hét (kilenc?),⁴² a Szentföldre irányuló vállalkozás? Ebben az esetben jelen írás témája semmiképp nem lenne kapcsolatba hozható a kereszties eszmével. A tényleges

³⁶ Hagender 1963a. 67–77. o.; Uő 1963b. 143–147., 155., 162–167. o.; Walther 1976. 115–116., 135–139. o.; Hagedener 1978. 41–42. o.; Pennington 1978. 137–139., 145–146. o.; Majnarić 2007. 495. o.; Uő 2008. 8–9. o.

³⁷ Rist 2009. 45–54. o.; Györkös 2020. 103–110. o.; Weber 2021. 208–210. o.

³⁸ Rist 2009. 92–97., 125. o.; Hunyadi 2011. 67. o.; Györkös 2020. 110–111. o.

³⁹ Rist 2009. 126–134. o.

⁴⁰ Lásd Rist 2009. 171–174., 181–187. o.

⁴¹ RPR I. k. 930. o. (10988. sz.) és RG IX. III. k. 351–352. o. (5362. sz.). Lásd Fraknoi 1901. 64. o.; Rist 2009. 186. o.; Veszprémy 2022b. 323. o. – A mongol támadás miatt azonban a pápai káplán nem tudta teljesíteni a rábízott feladatot.

⁴² Vö. Constable 2016. 24. o.

helyzet azonban jóval bonyolultabb ennél. A kérdéssel foglalkozó historiográfia joggal nevezhető könyvtárnyinak, jelen dolgozatunkban nem vállalhatjuk ennek mélyreható áttekintését, azonban a boszniai kérdéssel kapcsolatban röviden mégis ki kell rá térnünk. A témában való eligazodást számos kutatástörténeti összefoglaló segíti,⁴³ amelyek alapján megállapítható, hogy a szakma távolról sem egységes azt illetően, pontosan mely katonai vállalkozások tekinthetők keresztes hadjáratnak. A kutatásban több, egymás mellett létező „iskola” különíthető el. A legerterjedtebb felfogás alapján a kereszt felvétele, az ehhez kapcsolódó eskü, illetve a pápai felhívás (*proclamatio*), valamint az általuk biztosított lelki és világi privilégiumok tekinthetők a keresztes hadjáratok kritériumainak.⁴⁴

A tradicionalista nézet kizárólag a pápák által meghirdetett, a Szentföldre vezetett, a keresztények megsegítését, valamint Jeruzsálem felszabadítását célul kitűző hadjáratokat tekinti legitimnek; e korszak végét az utolsó keresztes állam eleste jelentette.⁴⁵ Ezen elképzelés szerint a más területeken (az Ibériai-félszigeten, a Baltikumban, esetleg Kelet-Európában) muszlimok, pogányok, eretnekek vagy éppen skizmatikusok ellen vezetett katonai vállalkozások nem tekinthetők a keresztes mozgalom részének. A pluralista nézet képviselői számára ezzel szemben a pápai felhatalmazás volt a döntő kritérium és nem a vállalkozások úti céljai.⁴⁶ A generalista elképzelés pedig a szent háborúval, illetve a hitért való harc eszméjével azonosítja a keresztes hadjáratokat, az isteni akarat végrehajtásaként tekintve azokra, aminek a pápai jóváhagyás fontos, de nem feltétlenül szükséges eleme. Ez utóbbi nézet képviselői szerint a hit bármely ellenségével szemben indulhattak a hadjáratok, amely nézőpont így nemcsak földrajzi, de kronológiai szempontból is kiszélesítette a keresztes hadjáratok témakörét, egészen a közelmúltig.⁴⁷

A boszniai katonai vállalkozások a pápai felhívás és a résztvevőknek felkínált bűnbocsánat okán, bár a tradicionalista szerint nem, de a pluralista és a generalista nézetek alapján mindenképpen keresztes hadjáratnak tekinthetők. Összességében pedig ezek a felfogások váltak uralkodóvá az utóbbi évtizedekben, így, ha nem is kerültek a kutatás fókuszába, de a Mediterráneumon kívüli hadjáratok vizsgálata is megélné a múlt időszakban.⁴⁸

A legtöbb elméleti megközelítésnek vannak gyenge pontjai, különösen, mivel nem minden, a kortársak által keresztes hadjáratként kezelt esemény illeszthető be a felvázolt keretek közé, valamint a megvalósult vállalkozások sem feleltek meg minden

⁴³ Az újabbak közül lásd *Constable* 2016. 3–43. o. és *Srodecki* 2022a.

⁴⁴ *Constable* 2016. 18. o. és *Hunyadi* 2020a. 58–59. o.

⁴⁵ *Constable* 2016. 18–19. o.; *Hunyadi* 2020a. 57. o.; *Srodecki* 2022a. 29–30. o.

⁴⁶ *Constable* 2016. 18–19. o.; *Hunyadi* 2020a. 58–59. o.; *Srodecki* 2022a. – Létezett még az ún. pluralista nézet, amelynek képviselői szemében a társadalmi-vallási motivációk voltak kulcsfontosságúak. Vö. *Constable* 2016. 19–20. o.; *Hunyadi* 2020a. 59. o.; *Srodecki* 2022a. 30. o.

⁴⁷ *Constable* 2016. 21–22. o.; *Hunyadi* 2020a. 57–58. o.; *Srodecki* 2022a. 30–32. o.

⁴⁸ *Srodecki* 2022a. 40–41. o.

esetben az eredeti elképzelésnek, a pápai levelekben meghirdetett fegyveres zarándoklat eszméjének.⁴⁹ A keresztes hadjáratokkal kapcsolatos kortárs terminológia ugyanis messze volt az egységestől, kezdetben a keresztes zarándoklatokhoz kapcsolódó kifejezéseket használták azok leírására (*peregrinatio, expeditio, iter, via, passagium*).⁵⁰ A keresztet felvevők elnevezése a 12. századtól általánosan a *crucesignatus*, azaz a kereszt jelével megjelölt volt, amely nem kizárólag a ténylegesen a ruházaton viselt keresztre utalt. Az egy speciális jogi státust, illetve az eskükhöz kapcsolódó kötelezettségeket is jelképezte, mintegy a feudális fogalmi keretekben értelmezve azokat.⁵¹ A keresztesek ugyanis különböző világi és lelki privilégiumokra⁵² voltak jogosultak. Utóbbiak közül kiemelkedik a kereszteseknek adott általános bűnbocsánat (*indulgentia, venia, remmissio*), amely kezdettől fogva fontos részét képezte a keresztes eszmének. Pontos szabályozása a IV. lateráni zsinat 62. (*Cum ex eo*) és 71. (*Ad liberandam*)⁵³ kánonjai révén történt meg. Fontos hangsúlyozni, a bűcsú teológiai szempontból a bűnökért járó – földi és égi – büntetés alóli – teljes vagy részleges – felmentést jelentette.⁵⁴

A számos nyelvben használatos mai kifejezések, mint az angol *crusade* vagy a francia *croisade*, a latin *crucesignatus*ból eredő *cruciata* vagy *cruxiata* terminusból származnak. Az egyébként az ibériai helyzettel kapcsolatban kialakuló fogalom a 13. század elején jelent meg, bár ebben az évszázadban még nem vált általánossá.⁵⁵ A „szent ügyre” (*negotium, causa Christi*), illetve az Úr szolgálatára (*servitium Dei*), valamint útjára (*viae Domini*) történő hivatkozás is gyakori volt a kortárs forrásokban, az eretnokség elleni fellépéssel kapcsolatban is.⁵⁶ Összességében a változásban lévő gyakorlat a 11. század végétől kifejezetten nagy hatással volt az elméleti keretek alakulására, illetve a különféle elnevezésekre.⁵⁷

Hangsúlyozni kell, a *cruciata* különböző népnyelvű, aragóniai és okszitán változatainak használata a rekonkvisztával és az albigensekkel kapcsolatban jelent meg.⁵⁸ II. Orbán 1095. évi felhívása után még nem volt szükség új elnevezésre, a zarándoklat (*peregrinatio*) és a szent háború (*sacrum bellum*) eszméi elegendőek voltak az új jelenség értelmezésére. A helyzet akkor változott meg, amikor Dél-Franciaország, illet-

⁴⁹ Srodecki 2022a. 35–36. o.

⁵⁰ Maier 2000. 52–53. o.; Constable 2016. 18. o.; Hunyadi 2020a. 57. o.

⁵¹ Maier 2000. 53–54., 56–57. o.

⁵² A világi jellegű privilégiumok közé tartozott egyebek mellett a személyre, családra és tulajdonra szóló pápai védelem, az előjog, hogy csak egyházi bíróság ítélhessen felette, hogy távol maradhason bírósági tárgyalástól, vagy éppen gyors ítélethez juthasson, valamint anyagi jellegű privilégiumokat, akár pénzbeli juttatást is kaphatott az illető. Lásd Brundage 1969. 159–190. o.

⁵³ DEC 263–264., 267–271. o.

⁵⁴ Bysted 2018.

⁵⁵ Fel lehetne tenni azt a kérdést is, hogy egyáltalán hivatkozhatunk-e az első hadjáratokra egy olyan terminussal, amely a kortársak számára még ismeretlen volt. Weber 2021. 199–206. o. Vö. Constable 2016. 18. o.

⁵⁶ Maier 2000. 54. o.; Rist 2009. 148. o.; Meschini 2018. 113. o.

⁵⁷ Weber 2021. 206–210. o. és Srodecki 2022a. 36–40. o.

⁵⁸ Weber 2021. 208–210. o.

ve különösen az Ibériai-félsziget vonatkozásában mentálisan szükségessé vált az egyre összetettebb mozgalom megkülönböztetése a korábbiaktól.⁵⁹ Az eretnekek ellen vezetett hadjáratok különlegességét alapvetően az adta, hogy a korábban a muszlimok ellen irányuló vállalkozások immár más keresztények ellen indultak. Amely helyzet még akkor is kérdéseket vetett fel, ha az eretnekeket a hitetleneknél is rosszabbnak tartották.⁶⁰ Arról sem feledkezhetünk el azonban, hogy keresztények is éltek a klasszikus hadjáratok célpontjának tekintett területeken, a Szentföldön, illetve Egyiptomban. Ők pedig gyakran idegen megszállóként tekintettek a nyugati keresztényekre, akik miatt sokszor mintegy két tűz közé, a korábbinál is nehezebb helyzetbe kerültek.⁶¹

A keresztes hadjáratok a magyar történeti kutatásban

Vessünk egy pillantást a keresztes hadjáratok témakörének magyarországi kutatástörténetére is, lévén az a boszniai helyzettel kapcsolatban az eretnekség kérdésköre mellett a téma alapvető hátterét adja. Ebben segítséget nyújtanak Bárány Attila és Hunyadi Zsolt írásai.⁶² Alapvetően megállapítható, hogy a magyar medievisztikában a klasszikus és a kései keresztes hadjáratok története sem számít a legnagyobb érdeklődést kiváltó témák közé. Sokáig nem is volt önálló kutatási irányként kezelve,⁶³ az 1291 utáni hadjáratokat pedig sok esetben nem is tekintették keresztes vállalkozásnak.⁶⁴ Bár nem tartozunk utóbbi nézet képviselői közé, jelen írásunk témája folytán a kutatástörténeti áttekintést döntően a 11–13. századdal kapcsolatos munkákra korlátozzuk.⁶⁵

Anélkül, hogy a kezdetektől ismertetnénk a téma kutatóit és munkáikat,⁶⁶ megállapíthatjuk, hogy a magyar középkorkutatásban a tradicionalista nézet szerint e kategóriába tartozó, avagy klasszikusnak tartott keresztes hadjáratok közül az I. (1095–1099), illetve az V. (1217–1221) váltotta ki a legnagyobb érdeklődést. Előbbi esetében a Szent Lászlóhoz kapcsolódó későbbi anakronisztikus hagyomány, mely szerint az átvonuló keresztések vezetőjükké választották a magyar királyt, illetve a velük ténylegesen kontaktusba kerülő Könyves Kálmán harcai indokolják a figyelmet.⁶⁷ Utóbbi kapcsán II. András király részvétele okán nem igényel különösebb magyarázatot a történettudomány érdeklődése. Mindkét hadjárat vonatkozásában Veszprémy László az 1990-es években megkezdett, azóta is újabb írásokkal gazdagított munkássága

⁵⁹ Weber 2021. 210–214. o.

⁶⁰ Lippiatt 2019. 119. o.

⁶¹ Parker 2017.

⁶² Bárány 2006a. és Hunyadi 2020b. 750–753. o. Hunyadi Zsolt tollából megjelent egy, a keresztes hadjáratok témakörét általánosan tárgyaló monográfia is. Hunyadi 2011.

⁶³ Bárány 2006a. 132–135. o. és Hunyadi 2020b. 750. o.

⁶⁴ Bárány 2006a. 132–133. o.

⁶⁵ Bárány 2006b.

⁶⁶ Terplán 2012. 16–17. o.

⁶⁷ Hunyadi 2020b. 752–753. o.

emelhető ki,⁶⁸ de természetesen többen is fontos művekkel gyarapították ismereteinket.⁶⁹ Ugyanakkor a II. és III. kereszties hadjárat kezdetben lényegesen kevesebb figyelmet kapott a kutatásban. Borosy András 1996-ban két közleményben megjelent áttekintése emelhető ki elsőként,⁷⁰ melyekben a hadjáratok és a Magyar Királyság kapcsolatának forrásait és irodalmát is szisztematikusan foglalta össze. Ugyanebben az évben jelent meg Bozsóky Pál Gergő ferences szerzetes monográfiája, amely hasonló feladatra vállalkozott, bár talán kevésbé tárgyilagosan kezelve a témát.⁷¹ Ugyancsak a kereszties hadjáratok és az Árpád-kori Magyar Királyság kapcsolatainak elemzésére vállalkozott Terplán Zoltán 2012-ben megjelent monográfiájában, illetve újabb írásában.⁷²

Az 1980-as években egy amerikai történész, James Ross Sweeney publikálta nézeteit a 12–13. századi kereszties hadjáratok és a Magyar Királyság viszonyrendszeréről, először angolul, majd néhány évvel később magyar nyelven is.⁷³ A Pennsylvania State University professzora a korai kereszties hadjáratokban játszott magyar szerepet három szakaszra osztotta. Vélekedése szerint az 1160-as évekig a passzivitás volt jellemző, leginkább a kereszténység helyi újdonsága miatt. Az átmeneti időszak 1169 és 1195 közöttre tehető, amikor is Szent István királyságában megjelent, majd széles körben elterjedt a kereszties eszme. Sweeney megítélése szerint ezután elérkezett a csúcspont III. Béla kereszties esküjével, majd még inkább II. András hadjáratával⁷⁴ – ennél tovább azonban nem tekintett a szerző, így a boszniai helyzetet sem elemezte.

Ugyancsak a magyar medievisztikán kívülről érkezett Kosztoľnyik Zoltán monográfiája. Az Egyesült Államokban élő magyar származású történész 1987-es munkájában vette vizsgálat alá a II. kereszties hadjárat magyarországi vonatkozásait,⁷⁵ míg 1996-ban a 13. századról írt könyvében érintette a IV. és V. kereszties hadjárat kérdéskörét.⁷⁶ Kristó Gyula 1986-ban publikálta az Árpád-kor hadtörténetéről írt monográfiáját, amelyben több helyen is kitért a hadjáratokra.⁷⁷ Kiemelhető továbbá Makk Ferenc 1996-ban megjelent, a 11–12. századi magyar külpolitikáról írt nagyszabású műve is, amelyben a szegedi professzor több helyen is érintette az első három hadjárat magyar kapcsolódásait.⁷⁸

⁶⁸ A teljesség igénye nélkül: *Veszprém* 1994.; *Uő* 1999.; *Uő* 2002.; *Uő* 2005.; *Uő* 2006.; *Uő* 2008.; *Uő* 2012.; *Uő* 2017.; *Uő* 2019.; *Uő* 2020a.; *Uő* 2022a.

⁶⁹ Pl. Zsoldos 2006. és Pósn 2012.

⁷⁰ Borosy 1996a. és *Uő* 1996b. Vö. *Hunyadi* 2020b. 750. o.

⁷¹ Bozsóky 1996. Vö. *Bárány* 2006a. 136. o. és *Hunyadi* 2020b. 750. o.

⁷² *Terplán* 2012. és *Uő* 2022.

⁷³ *Sweeney* 1981. és *Uő* 1984.

⁷⁴ *Sweeney* 1984. 118–124. o.

⁷⁵ *Kosztoľnyik* 1987. 126–140. o.

⁷⁶ *Kosztoľnyik* 1996. 24–37., 60–76. o.

⁷⁷ *Kristó* 1986. 69–70., 81., 97–98., 100., 104. o.

⁷⁸ *Makk* 1996. 139–143., 184., 216–217. o.

Pósán László 2012-ben közzétett tanulmányában a II. András-kori magyarországi keresztes eszme elemzésére vállalkozott, azonban az írás a címben jelzettnél nagyobb feladatot végzett el. A debreceni történész – vitatkozva James Ross Sweeney ismertetett elméletével – a keresztes gondolat magyarországi történetét a kezdetektől 1217-ig mutatta be, nemzetközi keretekbe foglalva azt.⁷⁹ A II. és III. keresztes hadjáratokkal kapcsolatban Hunyadi Zsolt 2020-ban közzétett írása emelkedik ki, lévén a szegedi történész a korábbiaknál sokkal alaposabban elemezte a magyar vonatkozások és események helyi és egyetemes történeti kontextusát, illetve ő is kritikával illette a Sweeney-tézis egyes elemeit.⁸⁰ Hunyadi ugyanebben az évben egy másik tanulmányában a keresztes hadjáratok vallási motivációit, valamint ahhoz kapcsolódva a szent háború kérdéskörét vizsgálta.⁸¹

A IV. keresztes hadjárat vonatkozásában kiemelhető Szabados György tanulmánya, amelyben a magyar részvétel érdekében folytatott pápai politikát elemezte.⁸² 2006-ban látott napvilágot egy gyűjteményes kötet Laszlovszky József, Majorossy Judit és Zsengellér Gyula szerkesztésében, amelynek tanulmányai a Magyar Királyság és a keresztes hadjáratok, illetve a lovagrendek kapcsolatának különböző aspektusait vizsgálták.⁸³ Borosy András és Laszlovszky József a korai keresztes hadjáratok magyar vonatkozásait, Veszprémy László II. András keresztes hadjáratát, Zsoldos Attila a Magyar Királyság ekkori helyzetét, míg Major Balázs a vonatkozó arab forrásokat, Bárány Attila pedig az úgynevezett kései keresztes hadjáratok magyar kapcsolódásait elemezte.⁸⁴ Kiemelhető továbbá azon utóbbi években megjelent írások sora, amelyek a keresztes hadjáratok egyes kérdéseit egyetemes történeti kontextusban tárgyalják.⁸⁵

Összességében megállapítható: a magyar medievisztika a 12–13. század vonatkozásában túlnyomórészt a klasszikus, a Szentföldre irányuló hadjáratok történetét vizsgálta. Az ezen túlmutató jelenségeknek nem szentelt különösebb figyelmet, a 13. században megjelenő új tendenciákat legfeljebb érintette. Pedig ebben az időszakban több, a klasszikustól eltérő célpontú terv is felmerült. IX. Gergely pápa egyebek mellett szerepet szánt IV. Béla magyar királynak a II. Iván Aszen bolgár, illetve Joannész Vatatész niceai uralkodók ellen tervezett keresztes hadjáratban,⁸⁶ ahogyan a tatárjárás idején is a kereszteseknek járó bünbocsánatot ajánlotta fel az egyházfő a mongolok ellen küzdőknek.⁸⁷ Ebben a körbe tartoznak a boszniai eretnekség ellen tervezett keresztes

⁷⁹ Pósán 2012. 86–89., 92–97. o.

⁸⁰ Hunyadi 2020b. 752–766. o.

⁸¹ Hunyadi 2020a.

⁸² Szabados 2000.

⁸³ Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér 2006.

⁸⁴ Borosy – Laszlovszky 2006.; Veszprémy 2006.; Zsoldos 2006.; Major 2006; Bárány 2006b.

⁸⁵ Kálmán 2011.; Borbás 2019.; *Uő* 2021.; *Uő* 2022.; *Ónadi* 2020.; *Uő* 2021.

⁸⁶ Dall’Aglío 2011. 180–183. o.

⁸⁷ Srodecki 2022b. 306–308. o. és Veszprémy 2022b. 323. o.

hadjáratok is, amelyek az 1230-as évektől kezdődően a 15. századig újra és újra felmerültek,⁸⁸ bár – feltehetően – egyetlen kivétellel egy sem vált többé pusztá tervnél.⁸⁹

A boszniai kereszties hadjáratok érthető módon sokkal nagyobb figyelmet kaptak a délszláv történészek részéről. 2020-ban Dženan Dautović publikált egy kiváló kutatástörténeti összefoglalást a témáról angol nyelven.⁹⁰ A boszniai középkorász elemzése alapján a 13. századból négy, a kereszties hadjáratok témakörébe tartozó eseménysort tart számon a kutatás. Acontius pápai káplán 1221–1222-es fellépését illetően általánosan elfogadott, hogy nem történt katonai vállalkozás. Hasonló a helyzet Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek 1225–1227-es tevékenységével kapcsolatban.⁹¹ Az 1230-as évek eseményei, a II. András fiához, Kálmán herceghez kapcsolódó hadjárat(ok) kérdésköre már jóval bonyolultabb. A többség elfogadja, hogy történt katonai beavatkozás, van azonban olyan vélekedés is, amely szerint a fennmaradt oklevelek utalásai tudatos manipuláció eredményei, a valóságban nem indult hadjárat. A kutatók jelentős része hangsúlyozta a politikai motivációt az eretnekvádak mögött, amely a magyar uralkodók céljait szolgálta.⁹² IV. Béla tatárjárás utáni tevékenységét illetően, valamint a boszniai latin rítusú püspökségnek a pécsi egyházmegye területére költözése kapcsán a többség egyetért abban, hogy a korábbiakhoz hasonlóan ekkor sem történt katonai beavatkozás.⁹³

A Magyar Királyság és Bosznia

A 13. századi folyamatok megértéséhez kulcsfontosságú a Magyar Királyság és Bosznia közötti kapcsolatok alakulásának áttekintése is. II. Béla király (1131–1141) volt az első magyar uralkodó, aki megpróbálta kiterjeszteni fennhatóságát a területre, kihasználva a korábban Bosznia felett ellenőrzést gyakorló Dioclea, azaz a szerb és bizánci aspirációk között felörlődő Dukljai Királyság meggyengülését. Ekkor jelent meg a Boszniára utaló *Ráma* megnevezés is a magyar királyok titulárájában.⁹⁴ Mindazonáltal nem beszélhetünk tényleges magyar uralomról az egész terület felett: bár II. Béla fiát, a későbbi II. Lászlót Bosznia hercegévé tette, az irányítás azonban ténylegesen Borić bán kezében volt.⁹⁵ A 12. század hátralévő részében a bizánci–magyar küzdelem komoly hatással volt a területen érvényesülő magyar befolyásra. III. István uralkodása (1162–1172) alatt, 1165-ben bizánci fennhatóság alá került a terület.⁹⁶ Az új bán, Kulin,

⁸⁸ A 14. századra lásd Csukovits 2019. 76–78. o.; Maléth 2020. 236–239. o.; Veszprémy 2020b.; Bárányi 2023.

⁸⁹ Dautović 2020. 74. o.

⁹⁰ Dautović 2020.

⁹¹ Uo. 65–68. o.

⁹² Uo. 68–70. o.

⁹³ Uo. 70–71. o.

⁹⁴ Makk 1996. 178. o. és KMTL 123. o.

⁹⁵ Makk 1996. 178. o. és KMTL 123. o. Vö. Moravcsik 1988. 212. o.

⁹⁶ Makk 1996. 200–201. o. és KMTL 123. o.

bár kezdetben bizánci alattvaló volt, Manuel császár halála után, 1183-ban már III. Béla oldalán harcolt, de igyekezett megőrizni függetlenségét.⁹⁷

Ebben a helyzetben merült fel a század végén az eretnekség gyanúja Bosznia vonatkozásában, így joggal élhetünk a gyanúperrel, hogy sem ekkor, sem pedig később nem kizárólag a kegyesség munkált a megfogalmazott vádak mögött, azok legalább részben politikai természetűek voltak.⁹⁸ A magyar uralom elismertetésében ekkor már a pápaság tekintélyére is számíthattak, a kánonjog fentebb tárgyalt változása folytán ugyanis az eretnekség vádja akár fegyverként is felhasználható volt egy világi uralkodó ellenében.⁹⁹

Ezt a megfontolást látszik alátámasztani, hogy Vukán diocleai uralkodó volt az, aki 1199-ben az eretnekek támogatásával, illetve eretnekséggel vádolta meg Kulin boszniai bánt.¹⁰⁰ Sőt, arra is kérte III. Incét, vegye rá Imre királyt, hogy vezessen hadjáratot Kulin ellen.¹⁰¹ A magyar uralkodó éppenséggel Vukán támogatója volt annak testvére, István szerb nagyzsupán, illetve Kaloján bolgár cár ellenében,¹⁰² emiatt sem meglepő, hogy a pápa a keleti kereszténységből kapott megkeresést.¹⁰³ Az egyházfő 1200 októberében fordult Imre királyhoz, és felszólította, hogy – akár erőszakkal – vegye rá Kulin bánt az eretnekség támogatásának beszüntetésére. A beavatkozással kapcsolatban felajánlott bűnbocsánat mellett a *Vergentis in senium* kezdetű bullának megfelelően az eretnekek, így a boszniai bán birtokainak elkobzását rendelte el.¹⁰⁴ A magyar uralkodó azonban végül nem élt a felkínált lehetőséggel.

III. Ince pápa 1202-ben már másképp kezelte a továbbra is fennálló eretnekgyanút, ezért káplánját, a balkáni ügyekben addigra már komoly tapasztalatokkal rendelkező János pápai káplánt – a ciszterci szerzetes Johannes de Casamarist – küldte Kulin

⁹⁷ Makk 1996. 212–213. o. és Ternovác 2016. 218. o.

⁹⁸ Vö. Zsoldos 1997. 99–100. o.

⁹⁹ Ennek előzményeire lásd Makk 1996. 212–222. o. és Barabás 2017. 6–8. o.

¹⁰⁰ Runciman 1947. 101. o.; Szeberényi 2007. 313. o.; Dall’Aglío 2019. 13–15. o.

¹⁰¹ „Demum vero paternitatem vestram nolimus latere, quia heresis non modica in terra regis Vngarie videlicet Besfina pullulare videtur in tantum, quod peccatis exigentibus ipse Bacilinus cum uxore sua et cum sorore sua, que fuit defuncti Mirosclauimensi, et cum pluribus consanguineis suis seductus plus quam decem milia christianorum in eandem heresim introduxit. Unde rex Vngarie exacerbatu illos ad vestram presentiam compulsi venire a vobis examinandos.” RI III. II. k. 167. o. (176. sz.) Magyar fordítása: ÍFMT 375–376. o. Lásd Runciman 1947. 103. o.; Basler 1973. 12. o.; Lambert 1998. 299. o.; Moore 2003. 75. o.; Ternovác 2013a. 68. o.; Dall’Aglío 2019. 13–15. o.

¹⁰² Fine 1987. 47–49. o.

¹⁰³ Vukánnál, illetve az antivari érseknél nem sokkal korábban jártak pápai küldöttek, méghozzá a diocleai uralkodó kérésére. A misszió sikeresnek volt tekinthető pápai oldalról, és az Apostoli Szék fennhatóságának kiterjesztésével kecsgettetett. III. Ince és a térség kapcsolataira lásd Moore 2003. 73–75. o.; Dall’Aglío 2019. 13–15. o.; vö. Barabás 2017. 8. o.

¹⁰⁴ „[...] serenitatem regiam rogamus, monemus et exhortamur in domino, in remissionem tibi peccaminum iniungentes, quatenus ad vindicandam tantam Christi et Christianorum iniuriam, potenter et regaliter accingaris; et nisi banus predictus universos hereticos de terra sue potestati subiecta, proscripterit; bonis omnibus confiscatis, tu eum et hereticos ipsos non solum de terra eius, sed de toto Ungariae regno proscribas; et bona talium, ubicunque per terram tuam poterunt inveniri, confisces.” CDH II. k. 380. o.; RPR I. k. 104. o. (1142. sz.) Az oklevél magyar fordítása: ÍFMT 378–381. o.

bánhoz egy vizsgálat lefolytatása céljából.¹⁰⁵ 1203 áprilisának elején, egy helyben lezajlott zsinat után Kulin bán, valamint a boszniai keresztények képviselői, előjárói (*priorjai*) Bilino Poljén (a mai Zenicán¹⁰⁶) esküt tettek a pápai küldött előtt a Rómához való hűségre.¹⁰⁷ Néhány héttel később a Csepel-szigeten, Imre király és a magyar főpapok jelenlétében Kulin fia és a boszniai keresztények képviselői megismételték az esküt.¹⁰⁸ Ez egyrészt jól mutatja a magyar érdekeltséget az ügyben, másrészt kiemelhető, hogy Kulin sikerrel hártotta el a fegyveres beavatkozás veszélyét, pedig az egyházfő Imre királyhoz írt levelében egy (keresztes) hadjárat lehetősége is felrémlett.¹⁰⁹

A Bilino Polje-i eskü tehát megfelelő biztosíték volt III. Ince számára, és a kérdés az ő pontifikátusa alatt nem is merült fel ismét. Utóda, III. Honorius 1221-ben küldött legátust Dalmáciába, hogy igyekezzen megoldani a problémát, amelyet az omísi kalózok jelentettek, akik – a pápai mandátumban megfogalmazottak szerint – keresztény zarándokokat, sőt kereszteseket is megtámadtak.¹¹⁰ A szóban forgó küldött, a már 1219-ben is a királyságban járt Acontius,¹¹¹ egy pápai káplán és alszerpap feladatköre nem sokkal később kiegészült a boszniai eretnokség kezelésével.¹¹² Az ismételten feléledő vádak forrása ismeretlen, legfeljebb feltételezhetjük, hogy maga Acontius közvetítette Rómába a hozzá Dalmáciába eljutott híreket. Ezek eredete is legfeljebb sejtethető, de nem tűnik valószínűtlennek, hogy a korábbi módszerek felújításával van dolgunk, és az eretnokség vádja magyar oldalról egyfajta politikai nyomásgyakorlás eszköze volt.¹¹³ Megerősíti ezt az elképzelést, hogy III. Honorius az ügyben János esztergomi érsekhez, az érseki tartomány alárendelt (*szuffragáneus*) püspökeihez, illetve a többi magyarországi prelátrushoz fordult azzal a kéréssel, hogy segítsék a boszniai eretnokség elleni küzdelmet. Feladatuk a legátus támogatására történő biztatás volt, s aki hajlandó volt erre, bűnbocsánatot nyert, ami a keresztes hadjárat felé tett lépésként értelmezhető.¹¹⁴ A pápai oklevél tartalmaz egy kifejezetten érdekes metaforát, ugyanis az eretnekeket

¹⁰⁵ Barabás 2017. 8–11. o. és Dall'Aglio 2019. 16–18. o.

¹⁰⁶ RI III VI. k. 231–233. o. (141. sz.) Lásd Majnarić 2017. 38–39. o. és Uő 2018. 446–447. o.

¹⁰⁷ Fine 1987. 47. o.; Schmitt 1989. 31. o.; Lambert 1998. 298. o.; Lorenz 2011. 114–115. o.

¹⁰⁸ CDCD III. k. 24–25. o. (19. sz.) Az eskü értelmezésére lásd Sweeney 1971. 126–132. o.; Fine 1975. 126–134. o.; Uő 1987. 47. o.; Brković 2005. 160. o.; Lorenz 2011. 107–121. o.; Dall'Aglio 2019. 18. o.

¹⁰⁹ Barabás 2017. 10–11. o. – A további eseményekkel kapcsolatban érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a Latin Császárság és más keresztes államok létrejötte 1204 után felértékelte a balkáni térség kisebb államalakulatait az Apostoli Szék számára. Lásd Dall'Aglio 2011. és Uő 2019.

¹¹⁰ „[...] cruce signatos, transfretantes in terre sancte subsidium, ad obsequium Iesu Christi, et alios christianos piratica rabie spoliant, capiunt et occidunt.” CDH III/1. k. 307. o. és RPR I. k. 573. o. (6587. sz.). Lásd Majnarić 2018. 440–445. o.

¹¹¹ Acontius feladata a IV. lateráni zsinat elrendelt huszad begyűjtése volt. Barabás 2017. 11–12. o. A huszad beszédésére lásd Lippiatt 2019. 124–125. o.

¹¹² RPR I. k. 584. o. (6725. sz.) és RPO I. k. 13. o. (3594. sz.). Lásd még Dautović 2021. 99. o., valamint Uő 2020. 65–67. o.

¹¹³ Dautović 2021. 98–99. o.

¹¹⁴ „[...] quatenus universi et singuli ad pestem huiusmodi abolendam, omne studium, omnemque diligentiam adhibentes, commonefaciatis subditos vestros, in remissionem eis peccaminum iniungatis, ut cum a dilecto filio magistro Acontio subdiacono et capellano nostro, Apostolice sedis legato, quem ad hoc specialiter providimus deputandum, fuerint requisiti, contra hereticos ipsos, nec non receptatores, et fautores eorum exsurgant viriliter et potenter; aliasque predicto legato impendatis ad id consilium,

napfényben élő *lamiák*hoz, emberarcú, de állattestű teremtményekhez hasonlítja a szöveg¹¹⁵ – az ókori görög mitológiai eredetre visszatekintő és már a *Vulgatában* is megjelenő megnevezést Nagy Szent Gergely pápa az eretnokség, illetve az álszentség leírására használta.¹¹⁶

Ugyanakkor a pápai oklevélben a bűnbocsánaton kívül nem található más, a keresztes hadjáratokkal kapcsolatba hozható kifejezés: sem a kereszt felvétele, sem pedig az eskü teljesítésével együttjáró egyéb privilégiumok¹¹⁷ nem jelennek meg benne. Nem tűnik tehát valószínűnek, hogy dél-francia példára az eretnekek elleni keresztes hadjárat gondolata határozottan felmerült volna a boszniai helyzettel kapcsolatban, akár a pápai udvarban, akár a Magyar Királyságban.¹¹⁸

Látszólag ellentmond ennek Spalatói Tamás adata. A 13. századi dalmát történetíró munkájában (*Historia Salonitana*) ugyanis arról ír, hogy Acontius Boszniába utazott, hogy kiirtsa az eretnokséget, majd ott hunyt el 1222-ben.¹¹⁹ Más források alapján viszont biztosak lehetünk abban, hogy a pápai káplán nem ekkor halt meg, feltehetően nem is Boszniában, mivel van adatunk későbbi magyarországi tevékenységére.¹²⁰ Az legfeljebb feltételezhető, hogy Spalatói Tamás a későbbi fejleményekre alapozva írt a boszniai beavatkozásról.

Az 1220-as évek kezdetén tehát nem indult katonai vállalkozás,¹²¹ azonban az eretnekvád ismételt megjelenése kiemelkedő jelentőségű, ezúttal egy vizsgálat vagy eskü sem tudta azt semlegesíteni.¹²² A vád eredetére vonatkozóan sajnos nincs információnk, a pápai oklevelek nem számolnak be róla, azonban feltételezhetjük, hogy magyar oldalról érkezett, vagy legalábbis nyert megerősítést. Egy új főszereplő jelent meg ugyanis az 1220-as években, Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek személyében.¹²³ A korábbi királyi kancellár 1219-ben emelkedett a királyság második legjelentősebb egyházi méltóságává,¹²⁴ miután hazatért királyával együtt az V. keresztes hadjáratról.¹²⁵ A boszniai helyzettel kapcsolatos tevékenységét illetően

et auxilium opportunum.” CDH III/1. k. 351–352. o.; RPR I. k. 584. o. (6729. sz.); RPO II. k. 14. o. (3601. sz.)

¹¹⁵ „[...] hereticos qui velut vulpecule inter sarmenta latentes, moluntur eadem multipliciter demoliri, penitus profligemus, discutiendo etiam latibula sarmentorum, dum hereticorum receptatores et fautores non relinquimus impunitos. Cum itaque, sicut audivimus, in partibus Bosnie, tanquam in cubilibus struthionum heretici receptati, velut lamiae nudatis mammis catulos suos lactent, dogmatizando palam suae pravitatis errores, in enorme gregis dominici detrimentam.” VMHH I. k. 31. o. (LXI. sz.). Vö. *Dautović* 2021. 98–99. o.

¹¹⁶ *Lea* 1939. 110. o.

¹¹⁷ A keresztes esküre és a kereszteseknek nyújtott spirituális privilégiumokra lásd *Brundage* 1969. 66–114., 139–158. o.

¹¹⁸ *Dautović* 2021. 99. o.

¹¹⁹ „Interea legatus Acontius in Bosnam profectus pro exterminandis hereticis multo ibi tempore laboravit. Erat autem corpore imbecilus, sed zelo catholice fidei validus propugnator. Cum ergo forti fuisset languore correptus, ad extrema perveniens totum se domino commendavit. Ibique sue vite cursum feliciter peregit anno millesimo CCXXII.” *Spalatói Tamás* 2006. 190. o. Lásd még *Majnarić* 2009. 91. o.

¹²⁰ *Barabás* 2017. 15–17. o.

¹²¹ *Dautović* 2020. 67–68. o.

¹²² *Dautović* 2021. 99. o.

¹²³ Ugrinra lásd *Zsoldos* 1997. 99–100. o.

¹²⁴ *Zsoldos* 2011. 84. o.

¹²⁵ *Barabás* 2022. 539–541. o.

III. Honorius két, 1225 májusában kelt oklevele igazít el. A pápa egyrészlől dicséretben részesítette a főpapot az eretnokség visszaszorítása érdekében kifejtett korábbi tevékenysége miatt, azaz Ugrin ekkor már egy ideje exponálta magát Bosznia vonatkozásában.¹²⁶ Ennél is fontosabb azonban, hogy az egyházfő a kereszt hirdetésével, keresztes prédikációval¹²⁷ bizta meg az érseket – a tematika ekkor jelent meg először explicit módon a boszniai eretnokséggel kapcsolatban.¹²⁸

Csak nembeli Ugrinnak tehát egy keresztes hadjárat előkészítése volt a feladata, amelyhez kapcsolódóan a keresztes felvevők (*crucesignati*) különböző privilégiumokat nyertek el.¹²⁹ A főpapot még arra is felhatalmazta III. Honorius, hogy feloldást adjon azon kereszteseknek, akiket korábban erőszak miatt kiközösítéssel sújtottak. Általános bűnbocsánatról azonban nem olvashatunk a diplomában.¹³⁰ Források híján csak feltételezhetjük – de talán joggal –, hogy Ugrin érsek volt az, aki felvetette az eretnekek elleni keresztes hadjárat ötletét a pápa számára. Az érseknek tudomása lehetett a katarok elleni hadjáratokról, illetve minden bizonnyal tisztában volt a keresztes eskükhöz kapcsolódó követelményekkel és privilégiumokkal, valamint a keresztes hadjáratokkal járó előnyökkel. Az ugyanakkor valószínűtlen, hogy ekkor ténylegesen történt volna katonai beavatkozás Boszniában, azonban Ugrin érsek enélkül is ki tudta terjeszteni joghatóságát Ozora és Só területeire.¹³¹

Az érseket II. András is támogatta, legalábbis erre utal a pápa ugyanazon a napon, 1225. május 15-én kiállított másik oklevele. E szerint a magyar király Ozorát és Sót Ugrinnak adta, hogy az megtisztítsa azokat az eretnokség romlottságától.¹³² Ugrin érsek és talán maga II. András is arra számíthatott, hogy a déli irányú magyar expanzió sikeresebb lehet a pápaság támogatását maga mögött tudva, akár egy keresztes hadjárat meghirdetése útján.¹³³

Ugrin aspirációit mutatja, hogy nem sokkal később, még 1227 előtt II. András és Béla herceg jóváhagyásával megszerezte Pozsega várát, amely lépés annak elhe-

¹²⁶ 1221 decemberében Ugrint és szuffragáneasait is felszólította a pápa Acontius támogatására. RPR I. k. 584. o. (6729. sz.) és RPO II. k. 14. o. (3601. sz.)

¹²⁷ A keresztes propagandára és prédikációra, valamint a kutatás problémáira lásd *Maier* 2000. 3–68. o.

¹²⁸ „[...] ad exhortationem bone memorie magistri Aconciū, subdiaconi et capellani nostri, apostolice sedis legati, et aliorum bonorum virorum, te viriliter accinxisti [...] predices verbum crucis, fideles contra infideles efficaciter exhortando.” VMHH I. k. 55. o. (CXVIII. sz.); RPR I. k. 638. o. (7407. sz.); RPO II. k. 338. o. (5489. sz.). Lásd még *Dautović* 2021. 100–101. o.

¹²⁹ A keresztesek privilégiumaira lásd *Brundage* 1969. 139–190. o.

¹³⁰ „Et si forsitan aliqui cruce signati vel cruce signandi per violentam manuum iniectioem vinculo fuerint excommunicationes astricti, absolventi eos iuxta formam ecclesie tibi concedimus facultatem, nisi forsitan adeo fuerit gravis et enormis excessus eorum, quod merito sint ad sedem apostolicam destinandi.” VMHH I. k. 55. o. (CXVIII. sz.); RPR I. k. 638. o. (7407. sz.); RPO II. k. 338. o. (5489. sz.). Lásd még *Dautović* 2021. 100–101. o.

¹³¹ RPR I. k. 638. o. (7407. sz.) és RPO II. k. 338. o. (5489. sz.). Lásd még *Majnaric* 2007. 499–502. o.; *Bárány* 2012. 159. o.; *Barabás* 2017. 17. o.; *Dautović* 2021. 100. o. Vö. *Runciman* 1947. 105–106. o.

¹³² RPR I. k. 638. o. (7406. sz.) és RPO II. k. 338. o. (5490. sz.). Lásd még *Dautović* 2020. 67–68. o.

¹³³ *Dautović* 2021. 100–101. o.

lyezkedése okán ugyancsak az eretnekség elleni harc hatékonyabbá tételét szolgálta.¹³⁴ Az érsek a megfelelő vezetők és harcosok megtalálásáról is igyekezett gondoskodni. Úgy tűnik, nem kívánt kizárólag a lehetséges kereszttesekre hagyatkozni, felbérelte ugyanis harcosként a királyi család egy tagját, II. András unokaöccsét, II. Iszákiosz Angélosz (1185–1195, 1203–1204) bizánci császár és Margit magyar hercegné Magyar Királyságban élő fiát, Jánost (Kalojánt). III. Honorius egy későbbi oklevele alapján ismert, hogy bár a megállapodás szerinti összeget átvette, János nem teljesítette a vállalt feladatot, emiatt kellett a pápának delegáltakat kirendelnie, akiknek feladata a herceg kényszerítése volt.¹³⁵ Nem ismert sem a pápai eljárás lefolyása, sem pedig eredménye, illetve nem rendelkezünk adattal arra nézve, hogy János ténylegesen sereget vezetett volna Boszniába. Mindazonáltal a pápai oklevél egy passzusa kifejezetten figyelemreméltó, e szerint ugyanis a hercegnek a kereszt jelét viselve kellett volna az eretnekek ellen harcolnia.¹³⁶ Bár a fizetség elfogadása és a keresztesként való harc alapvetően nem volt összeegyeztethető,¹³⁷ azonban Ugrin érsek lépései alapján biztosak lehetünk abban, hogy a fegyveres beavatkozás magyar részről szerepelt a tervek között.

Mindezek ellenére az elkövetkezendő évekből nem ismert Boszniába irányuló hadi vállalkozás, ahogyan a korábban kifejezetten aktív Ugrin érsek további tevékenységére nézve sincs újabb adatunk. Egészen 1232-ig, amikor is a következő egyházfő, IX. Gergely tudomására jutottak az aktuális boszniai püspökkel szemben felmerült vádak, amelyek szerint a helyi főpap írástudatlan volt, azaz nem tudott latinul, szimóniával, azaz anyagi ellenszolgáltatás fejében jutott hivatalához, és – ami szempontunkból a legfontosabb – nyíltan támogatta az eretnekeket, sőt testvére is közéjük tartozott.¹³⁸ A korábbiakhoz hasonlóan ezúttal sem ismert az információ forrása,¹³⁹ azonban talán nem merészkedünk túl messzire, ha azt feltételezzük, hogy a terület iránt ekkor már évek óta komoly érdeklődést mutató Ugrin érsektől származhatott a vád. Ebbe az irányba mutathat az a körülmény is, hogy 1232 júniusában a zágrábi püspökkel és

¹³⁴ RA I/1. k. 140. o. (434. sz.) – „Quanto propensius ecclesiarum desideramus augmentum, et hereticorum exterminium studiosius procuramus.” CDH III/2. k. 100. o.; RPR I. k. 658. o. (7645. sz.); RPO II. k. 463–464. o. (6158. sz.). Lásd még *Koszta* 2013. 19. o.

¹³⁵ RPR I. k. 658. o. (7650. sz.). Lásd még *Wertner* 1903. 596–597. o.; *Runciman* 1947. 106. o.; Jánosra pedig: *Zsoldos* 2011. 50., 127., 161., 181., 207. o.; *McDaniel* 1982–1983. 44–45. o.; *Majnarić* 2018. 447–448. o.

¹³⁶ „[...] archiepiscopus Colocensis, quod tu, ducentis marcis receptis ab eo, crucis te signaculo insignisti, contra hereticos de Bossina pugnaturus, sed [...] contra dictos hereticos hactenus procedere non curasti.” MREV I. k. 76. o. (LXXXIX. sz.) és RPR I. k. 658. o. (7650. sz.)

¹³⁷ A kereszttesek adott esetben kaphattak anyagi támogatást az egyháztól. *Brundage* 1969. 185–187. o. Az igazságos háború elméletére és a keresztteseknek nyújtott bűnbocsánatra lásd *Zey* 2021. 18–20. o. és *Hunyadi* 2020a.

¹³⁸ „Idem enim, sicut accepimus, imperfectum suum minime recognoscens, utpote litteralis expers scientie, ac hereticorum publicus defensor; per quemdam manifestum hereticum. Simonie vitio mediante se in episcopum procuravit assumi.” ÁÚO I. k. 298–299. o. (181. sz.) és RPR I. k. 676. o. (8942. sz.)

¹³⁹ *Dautović* 2021. 103. o.

a hajszentlőrinci préposttal együtt éppen Ugrin kapta azt a feladatot, hogy vizsgálja meg a boszniai püspökség és vezetője helyzetét.¹⁴⁰

Talán ezen vizsgálat vezetett el ahhoz, hogy 1233 májusában IX. Gergely éppen a Magyar Királyságban tevékenykedő kardinális-legátusát, Pecorari Jakabot¹⁴¹ bízta meg a további vizsgálattal.¹⁴² Ő végül leváltotta a gyanúval illetett boszniai püspököt, és a domonkos rendi Johannes Teutonicust (Wildeshauseni Jánost), a rend későbbi nagymesterét (*magister genealis*)¹⁴³ nevezte ki új püspökké,¹⁴⁴ ami a prédikátorok rendje hosszabb távú boszniai tevékenységének a kezdetét is jelentette.¹⁴⁵ Mindazonáltal a koldulórendi domonkosok feltehetően kezdettől fogva ellenállással szembesülhettek, mivel a korábbi püspök leváltása bizonyosan ellentétes volt a helyi szokásokkal.¹⁴⁶ Szintén 1233-ban lépett színre egy új főszereplő magyar oldalról, II. András másodszülött fia, Kálmán szlavón herceg.¹⁴⁷ Ezzel párhuzamosan a Boszniát, illetőleg annak uralkodóját érintő eretnekvádak újra, sőt a korábbinál hangsúlyosabban jelentkeztek.

Ninoszláv Máté, a nem sokkal korábban hatalomra jutó boszniai bán¹⁴⁸ 1233-ban – talán részben éppen Pecorari Jakab legátus eljárásának¹⁴⁹ hatására – késznek mutatkozott az Apostoli Szék irányában arra, hogy országát és annak egyházát a katolikus hitre vezesse, és fellépjen az eretnokség ellen.¹⁵⁰ Ennek nyomán IX. Gergely a Szentszék védelme alá vette a bánt és annak családját, legalábbis amíg az hű marad ígéretéhez. Az eretnekvádak eredetével kapcsolatban nagy jelentőségű, hogy az egyházfő Kálmán hereget is értesítette a boszniai bánnal kapcsolatos döntéséről.¹⁵¹ Ez megerősíti a fel-

¹⁴⁰ RPR I. k. 767. o. (8942. sz.). Lásd még *Fine* 1975. 137–138. o. és *Dautović* 2021. 102–103. o. Ugyanakkor Ugrin megbízása úgy is értelmezhető, hogy a vád nem tőle származott.

¹⁴¹ *Almási* 1993.

¹⁴² RPR I. k. 788. o. (9211. sz.); RG IX. I. k. 775–776. o. (1375. sz.) Lásd még *Fine* 1975. 137–138. o. és *Dautović* 2021. 103–104. o.

¹⁴³ *Rabić* 2016. Lásd még *F. Romhányi* 2023. 227–228. o.

¹⁴⁴ *Ganzer* 1968. 132–133. o.

¹⁴⁵ RPR I. k. 788. o. (9211. sz.) és RG IX. I. k. 775–776. o. (1375. sz.) Lásd még *Fine* 1975. 138. o.; *Uő* 1987. 144. o.; *Lambert* 1998. 299. o.; *Dall’Aglio* 2011. 176., 179. o.; *Lorenz* 2011. 115–116. o.; *Rabić* 2016. 59–62. o.; *Barabás* 2017. 19–20. o.; *Majnarić* 2018. 448–449. o.; *Dautović* 2019. 68. o.; *Rabić* 2020. 321–322. o.

¹⁴⁶ *Rabić* 2020. 321–322. o. és *Fine* 1975. 138. o.

¹⁴⁷ Kálmánra lásd *Font – Barabás* 2017.

¹⁴⁸ Ninoszláv az előző bán, Kulin utódát, Istvánt letéve jutott hatalomra. *Dautović* 2021. 101. o. Vö. *Asbóth* 1885. 42–43. o.

¹⁴⁹ *Dautović* 2021. 103–104. o.

¹⁵⁰ „Te igitur sincere caritatis brachiis amplexantes, personam et terram tuam de Bosna, cum omnibus bonis, que in presentiarum rationabiliter possides, sub B. Petri, et nostra protectione suscipimus, et presentis scripti patrocinio communimus, districtius inhiabentes, ne quis te, in fide catholica permanentem, super eadem terra, quam, sicut asseris, progenitores tui, qui fuerunt vitio heretice pravitatis infecti, ab antiquo pacifice possederunt, presumat indebite molestare.” VMHH I. k. 120. o. (CC. sz.); RPR I. k. 796. o. (9304. sz.); RG IX. I. k. 842. o. (1521. sz.)

¹⁵¹ RPR I. k. 796. o. (9303–9305. sz.); RG IX. I. k. 842–843. o. (1521–1523. sz.); RD 24. o. (6. sz.). Lásd még *Fine* 1975. 138–139. o.; *Fried* 1980. 288. o.; *Fine* 1987. 143–145. o.; *Brković* 2005. 144. o.; *Margetić* 2005. 98–99. o.; *Slišković* 2005. 486–487. o.; *Dall’Aglio* 2011. 180. o.; *Rabić* 2016. 63–64. o.; *Dautović* 2019. 68–69. o. Asbóth János szerint Kálmán herceg már 1233-ban sereget vezetett Ninoszláv ellen,

tételezést, hogy magyar oldalról eszközként használták a heterodoxiával kapcsolatos vádakat, illetve Ninosláv a növekvő magyar fenyegetés hatására is dönthetett a pápáságnak tett ígéret mellett, mintegy biztosításként.

Keresztes hadjárat(ok)?

A boszniai bán számításai nem váltak be hosszú távon, bár azt nem tudjuk pontosan miért változott meg IX. Gergely hozzáállása. Az bizonyos, hogy 1234-től kezdődően tanúi lehetünk a boszniai eretnokség elleni tényleges beavatkozás egyre konkrétabb előkészületeinek,¹⁵² amelyben a többször említett magyar királyi herceg, Kálmán ténylegesen az egyik főszereplő volt. Az sem lehetetlen, hogy a pápai tervekben beállt fordulat is hozzá vezethető vissza, de legfeljebb csak feltételezhetjük, hogy ismételt vádakkal van dolgunk.¹⁵³

Az egyházfő 1234 februárjában egy legátust is felhatalmazott az eretnokség elleni küzdelem megsegítésére, amiről értesítést küldött Dalmácia, Bosznia, Szerbia és más szláv területek (*Sclavonia*) főpapjainak címezve, felszólítva őket a legátus támogatására.¹⁵⁴ IX. Gergely kérése értelmében ezen kívül a kereszt felvételére és az eretnokség elleni harcra kellett buzdítaniuk a lehető legtöbb embert.¹⁵⁵ Nem ismert ugyanakkor, milyen eredménnyel járt a pápai megbízás, ahogyan a legátus tevékenységére nézve sem rendelkezünk több adattal.¹⁵⁶ Az azonban nagy jelentőségű, hogy a keresztes hadjáratokkal kapcsolatos terminológia ezúttal is megtalálható a boszniai eretnokség vonatkozásában. Olyannyira, hogy a szövegben a keresztes hadjáratokra utaló szent ügy (*sanctum negotium*) szókapcsolat mellett a Szentföldre induló kereszteseknek nyújtott bűnbocsánat és privilégiumok szerepelnek,¹⁵⁷ ami egyértelműen egy keresztes hadjárat szervezése felé mutat.

aki emiatt fordult a pápához. Ezzel kapcsolatban konkrét forrásra azonban nem hivatkozott. *Asbóth* 1885. 43. o.

¹⁵² A historiográfiára lásd *Dautović* 2020. 68–70. o.

¹⁵³ Pecorari Jakab legátus vizsgálata is szerepet játszhatott az események alakulásában. *Lorenz* 2011. 116–117. o.; *Rabić* 2016. 63–67. o.; *Dautović* 2021. 106. o.

¹⁵⁴ A legátus a tristolói Szent Bertalan karthauzi monostor perjele volt, neve nem ismert. *Majnarić* 2018. 449. o. és *Dautović* 2021. 106. o. – A *Sclavonia* megjelölés a pápai oklevelekben jellemzően a szlávok által lakott területekre vonatkozva jelent meg. *Fine* 2006. 106–109. o. Eredetére és jelentésére lásd még *Bagi* 2012. 50–58. o.

¹⁵⁵ „Ut autem nihil omnino desit, ad tam sanctum negotium prosequendum, universis catholicis, qui ab eodem Priore commoniti crucis assumpto caractere, ad hereticorum exterminium se accinxerint.” VMHH I. k. 123. o. (CCVIII. sz.); RPR I. k. 803. o. (9402. sz.); RG IX. I. k. 985–986. o. (1782. sz.)

¹⁵⁶ *Dautović* 2021. 106. o.

¹⁵⁷ „[...] tam sanctum negotium prosequendum [...] illam indulgentiam, illudque privilegium elargimur, que accedentibus in terre sacre subsidium conceduntur.” VMHH I. k. 123. o. (CCVIII. sz.); RPR I. k. 803. o. (9402. sz.); RG IX. I. k. 985–986. o. (1782. sz.). Lásd még *Rist* 2009. 148., 156. o. és *Uő* 2010. 96., 107–108. o.

Ezért is lehet meglepő, hogy az 1234 októberében a szlavón hercegnek küldött pápai levélben nyoma sincs a keresztes retorikának. IX. Gergely ugyan felszólította Kálmánt, hogy küzdjön az eretnokség romlottsága ellen *Sclavoniában*, hogy ezáltal a katolicizmus fényét vezesse oda.¹⁵⁸ Nem szerepel azonban sem a kereszt felvétele, sem pedig a bűnök bocsánata a szövegben, egyedül a szent munkára történő utalás emelhető ki, de az is legfeljebb áttételes kapcsolódási pont. Nem tudhatjuk, mi lehet az oka az óvatos megfogalmazásnak, talán a herceg ekkor még nem a keresztesek deklarált vezetőjeként szerepelt a pápai tervben, de a részvételére mindenesetre számított az egyházfő.

Nem mehetünk el szó nélkül Dženan Dautović legújabb elmélete mellett, ugyanis a boszniai történész szerint a pápai oklevélben használt *Sclavonia* terminus – bár az általában a szlávok által lakott területekre utalt¹⁵⁹ – az említett 1234-es esetben Szlavóniára, a Magyar Királyság egy meghatározott részére vonatkozott. Dautović úgy véli, az eretnekek említésekor az egyházfő nem a boszniai helyzetre utalt, az sokkal inkább a magyar egyház és II. András király konfliktusát tükrözte.¹⁶⁰ Bizonyítékul hozta fel azt az ugyancsak 1234 októberében, két nappal az említett után kiállított pápai diplomát, amellyel Kálmán és felesége, Salomea azt a különjogot kapták, hogy egyházi tilalom alatt álló helyeken is részt vehessenek misén, de csak zárt ajtók mögött és eretnekek, illetve kiközösített személyek jelenléte nélkül.¹⁶¹ Mindez a királyi herceg kérésére történt, ugyanis 1234-ben a korábban már említett boszniai püspök, a domonkos Johannes Wildeshausen *interdictum*, azaz egyházi tilalom alá vette a Magyar Királyságot. Tette mindezt Pecorari Jakab legátus felhatalmazásával, aki ekkor ugyan már nem tartózkodott Magyarországon, korábban azonban a domonkos rendi főpapot bízta meg a szükséges lépések foganatosításával, amennyiben II. András nem tartotta volna be az 1233. évi beregi egyezményben vállaltakat.¹⁶² Azt tudjuk, hogy a bíboros-legátus óvatossága nem volt alaptalan.¹⁶³ Nem mehetünk el szó nélkül amellest, hogy a formálódó kánonjogi megítélés szerint a keresztet felvevők lelki privilégiumai között III. Ince

¹⁵⁸ „[...] ad convertendum in robore tue fortitudinis infectos macula heretice pravitatis, te versus partes Sclavonie ita magnanimiter et potenter accingas, quod alii huiusmodi sanctitatis opus animo prompto suscipiant, et sedentes in perfidie tenebris ad lucem catholice proferare fidei non postponant. Sicque fiat, quod dum virtutis tue studio, favente Deo, numerus Dei filiorum augebitur, ita honor tue celsitudinis amplietur, quod et favorem Apostolice Sedis obtineas, et tandem in Beatorum collegio consquiescas.” ÁÚO I. k. 319. o. (196. sz.); RPR I. k. 827. o. (9726. sz.); RG IX. I. k. 1144. o. (2128. sz.). Lásd még Dautović 2021. 107. o.

¹⁵⁹ Fine 2006. 71–79. o. és Lorenz 2011. 108. o.

¹⁶⁰ Dautović 2021. 107–108. o. – Kálmán apjával, II. Andrással is ellentétbe került. Lásd Zsoldos 2022a. 13–14. o.

¹⁶¹ RPR I. k. 829. o. (9728. sz.) és RG IX. I. k. 1143. o. (2125., 2126. sz.). Lásd még Dautović 2021. 107. o.

¹⁶² II. András vállalta, hogy a jövőben nem alkalmaz a királyi pénzügyigazgatásban zsidókat és muszlimokat, illetve több korlátozást léptetett életbe velük kapcsolatban. Továbbá elismerte az egyházi bíróságok illetékességét házassági és ahhoz kapcsolódó ügyekben, ahogyan a klerikusok adómentességét és igazságszolgáltatási előjogait (*privilegium fori*) is, a birtokügyeket kivéve, valamint garantálta az egyház sókereskedelemmel kapcsolatos privilégiumait. Lásd Zsoldos 2022b. 342–357. o. és F. Romhányi 2016.

¹⁶³ Berend 2001. 156–160. o.

időszaka óta az egyházi tilalom alóli mentesség is szerepelt.¹⁶⁴ Ebből a szempontból a szlavón hercegnek adott felmentés arra utalhat, hogy Kálmán ekkor – még – nem vette fel a keresztet. Mindazonáltal nem beszélhetünk definitív bizonyítékról, a mentesség ugyanis egyes értelmezések szerint csak az úton lévő kereszttesekre vonatkozott, illetve az sem kizárt, hogy Kálmán szerette volna a privilégiumot feleségére is kiterjeszteni.

A magyar királyi hercegnek biztosított privilégiummal párhuzamosan a pápa azt a feladatot adta Johannes Wildeshausennek, hogy prédikáljon az eretnekség ellen *Sclavonia* területén, illetve arra is felhatalmazta, hogy feloldozhassa azon egyházi fenyítéssel sújtottakat, akik életüket veszítenék az eretnekek elleni harc során.¹⁶⁵ Azonban sem a kereszt felvétele, sem pedig az általános bűnbocsánat nem szerepel a mandátum szövegében. Nem így egy nappal később, az október 17-én kelt pápai levélben, amely egyike a legjelentősebb dokumentumoknak az 1230-as évek keresztes hadjáratainak vonatkozásában. IX. Gergely ugyanis a lehetséges keresztteseket illetően rendelkezett, akiket korábbi kérelmüknek megfelelően vett az Apostoli Szék védelme alá.¹⁶⁶ Az oklevél *inscriptio*-ja is figyelemre méltó, ugyanis a levél az eretnekek ellen harcoló magyarországi keresztteseknek volt címezve.¹⁶⁷ A *crucesignati* terminus és a kereszt említése mellett fontos arra is rámutatni, hogy a kereszttesek a Magyar Királyság területéhez kapcsolódtak, illetve az oklevél szövege a hadjáratra zárandóként is utal, ami már kifejezetten ritka volt IX. Gergely esetében.¹⁶⁸ A boszniai püspöknek címzett, ugyancsak szeptember 17-én kelt pápai oklevél szintén az eretnekek ellen harcolni kész magyarországi keresztteseknek nyújtott – a szentföldi vállalkozásokéval megegyező – bűnbocsánatról és privilégiumokról tájékoztat.¹⁶⁹ Mindezek alapján nem túlzás kijelenteni, hogy a magyar részvételű keresztes hadjárat terve a megvalósítás fázisába lépett.

Megerősíti ezt, hogy a pápa ugyanazon a napon védelme alá vette Kálmánt, valamint családját, amíg a herceg – az oklevél megfogalmazása szerint – az eretnekek kiirtásán munkálkodik.¹⁷⁰ Ennél is jelentősebb az a passzus, amely szerint Kálmán maga

¹⁶⁴ Brundage 1969. 156. o.

¹⁶⁵ RPR I. k. 829. o. (9737. sz.) és RG IX. I. k. 1143–1144. o. (2127. sz.). Lásd *Rist* 2009. 155. o.

¹⁶⁶ István zágrábi püspök kapta a feladatot, hogy biztosítsa a pápai védelmet. RPR I. k. 829. o. (9734. sz.) és RG IX. I. k. 1122–1123. o. (2122. sz.). Lásd még *Rist* 2009. 156. o. A keresztteseknek adott világi privilégiumokra lásd Brundage 1969. 160–190. o.

¹⁶⁷ „[...] dilectis filiis cruceignatis contra hereticos Sclavonie in partibus Ungarie constitutis [...] Cum igitur zelo fidei ac devotionis eccensi, signo vivifice crucis assumpto, proposueritis in Sclavoniam contra hereticorum perfidiam proficisci, nos vertris iustis precibus inclinati, personas vestra cum omnibus bonis, que impresentiarum rationabiliter possidetis, sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus.” ÁÚO I. k. 321. o. (198. sz.); RPR I. k. 829. o. (9733. sz.); RG IX. I. k. 1142. o. (2121. sz.)

¹⁶⁸ „[...] ut postquam arripueritis iter peregrinationis huiusmodi.” ÁÚO I. k. 321. o. (198. sz.); RPR I. k. 829. o. (9733. sz.); RG IX. I. k. 1142. o. (2121. sz.). Vö. *Rist* 2009. 148. o.

¹⁶⁹ „Universis catholicis, per regnum Hungarie constitutis, qui ad commonitionem tuam, crucis assumpto caractere, ad hereticorum exterminium se accinxerint, illam indulgentiam, illudque privilegium elargimur, que accedentibus ad terre sacre subsidium conceduntur.” CDH III/2. k. 397. o.; RPR I. k. 829. o. (9738. sz.); RG IX. I. k. 1144. o. (2129. sz.). Lásd még *Rist* 2009. 156. o.

¹⁷⁰ „[...] studio ad exterminium pravitatis heretice laborabis.” ÁÚO I. k. 322. o. (199. sz.); RPR I. k. 829. o. (9735. sz.); RG IX. I. k. 1143. o. (2123. sz.). A zágrábi püspököt is értesítette a pápa erről. RPR I. k. 829. o. (9733–9738. sz.) és RG IX. I. k. 1142–1144. o. (2121–2124., 2127–2129. sz.)

kezdeményezte az eretnekek elleni támadást, még hozzá keresztesként.¹⁷¹ Az egyetlen, a Szentföldre keresztes hadat vezető magyar király fia tehát maga is bizonyosan fel kívánta venni a keresztet. Mindezek alapján úgy gondolom, a herceg hangsúlyozott lelkesedése, a kereszteseknek a pápához benyújtott kérelme, valamint a legátussal kapcsolatos oklevélben Bosznia említése valószínűtlenné teszi, hogy 1234-ben valóban Szlavónia lett volna egy keresztes hadjárat célpontja. A többször említett *Sclavonia* sokkal inkább a szlávok által lakott területeket jelentette, ahogyan az a pápai oklevelekben megszokott. Az mindenesetre figyelemre méltó, hogy a Kálmánnak küldött levelekből szinte teljesen hiányoznak a keresztes hadjáratokkal kapcsolatos kifejezések, nem úgy az eretnekek elleni harc hangsúlyozása, amely rendszeresen megjelenik bennük.¹⁷²

Sajnálatos módon nem tudjuk pontosan, milyen eredménnyel járt az 1234. évi rendelkezések sora. A historiográfiában eltérő nézetekkel találkozhatunk. Egyesek szerint Kálmán 1234–1235-ben ténylegesen vezetett hadjáratot Boszniába, ahol alávetette hatalmának Ninoszláv bánt.¹⁷³ Alátámasztja ezt az elképzelést II. András egy 1235-ös intézkedése, valamint annak pápai megerősítése. A magyar uralkodó ugyanis fiatalabb fiára ruházta Boszniát, amire – bár csak elméleti döntés lehetett – IX. Gergely is áldását adta.¹⁷⁴ Maga az intézkedés ténylegesen értelmezhető egy már befejezett vagy folyamatban lévő katonai beavatkozás kontextusában, az azonban ismételtlen kiemelésre méltó, hogy a pápai oklevélből ezúttal is hiányoznak a keresztes hadjáratra vonatkozó kifejezések.¹⁷⁵

Több közvetlen adat is utal arra, hogy az 1230-as évek közepén történhetett valamiféle katonai beavatkozás. 1236-ban egy boszniai előkelőt, István korábbi bán fiát, Szibiszlávot, illetve annak anyját vette pápai védelem alá IX. Gergely, ami történhetett a Ninoszláv, vagy éppen a keresztesek jelentette fenyegetés miatt.¹⁷⁶ De az intézkedés oka lehetett IV. Béla trónra kerülése is,¹⁷⁷ és így állhatott a változó magyarországi po-

¹⁷¹ „Cum illustrissimum in Christo filium Colomannum regem illustrem, qui zelo fidei ac devotionis accensus signo vivifice crucis assumpto proposuit hereticos de Sclavonic partibus in manu forti et brachio extento viriliter extirpare.” VMHH I. k. 130. o. (CCXXII. sz.); RPR I. k. 829. o. (9736. sz.); RG IX. I. k. 1143. o. (2124. sz.). A pápai védelemre mint keresztes privilégiumra lásd *Brundage* 1969. 160–170. o.

¹⁷² Az eretnekek és skizmatikusok elleni fegyveres fellépés egyes kánonjogi értelmezések szerint jogszerű volt. *Smith* 2020. 137. o.

¹⁷³ További irodalom: *Rabić* 2016. 61. o. és *Dautović* 2019. 69–70. o.

¹⁷⁴ RPR I. k. 849. o. (9986. sz.) és RG IX. II. k. 138. o. (2726. sz.). Lásd még *Slišković* 2005. 489. o.; *Lorenz* 2011. 115ff.; *Rabić* 2016. 62ff.; *Dautović* 2021. 108. o.

¹⁷⁵ 1235 szeptemberében IX. Gergely a magyarországi preláthusokhoz fordult a keresztesekkel kapcsolatban. Azt a feladatot bízta rájuk az egyházfő, hogy érjék el a keresztet felvevőknél, hogy ne induljanak el idő előtt a Szentföldre. Hasonló levelek kerültek kiállításra a pápai kancellárián a francia, angliai és német főpapok számára is, tehát általános rendelkezéssel van dolgunk, amely nem kapcsolódott a boszniai helyzethez. RPR I. k. 869. o. (10228. sz.) és RG IX. II. k. 171–172. o. (2786–2789. sz.). Lásd még *Borosy* 1996b. 47. o.

¹⁷⁶ RPR I. k. 868–869. o. (10223–10226. sz.) és RG IX. II. k. 457–458. o. (3272–3275. sz.). Lásd még *Fine* 1975. 140. o.; *Fried* 1980. 288. o.; *Lambert* 1998. 299. o.; *Rabić* 2016. 64–65. o.; *Dautović* 2021. 109. o.

¹⁷⁷ *Majnaric* 2018. 449. o.

litikai erőterétől való félelem a háttérben. Kálmán szlavón herceg mindenesetre királyi garanciákat kapott: bátyja, IV. Béla 1237-ben megerősítette őt minden jogában és birtokában.¹⁷⁸ Ragusa város azon 1237. évi rendelete is bizonyítéknak tekinthető, amely megtiltotta a helyi kereskedőknek, hogy Boszniába utazzanak, feltehetően az ottani nehézségek okán.¹⁷⁹ Továbbá figyelmet érdemel, hogy Johannes Wildeshausen, a boszniai püspök 1238 előtt, feltehetően 1237-ben lemondott hivataláról, egyes vélemények szerint azért, mivel nem értett egyet Kálmán boszniai intervenciójával.¹⁸⁰

A szlavón herceg erőfeszítéseire utalt az egyházfő egy 1238. áprilisi, a kunok püspökének küldött levelében is, míg ugyanazon év decemberében egyenesen gratulált Kálmán hercegnek a boszniai eretnokség kiirtásáért, illetve említette a neki nyújtott bűnbocsánatot.¹⁸¹ Mindezek alapján úgy vélem, joggal számolhatunk egy, a magyar királyi herceg által vezetett – keresztes – hadjáratral. Nem mellőzhető azonban annak említése, hogy nem ismert olyan magyar elbeszélő vagy okleveles forrás, amely bármilyen konkrét információval szolgálna az eseményeket illetően. IV. Béla egy 1244-es oklevele, amely a Kálmánnak adott korábbi garanciákat említi, ugyanakkor megerősíteni látszik a katonai beavatkozás tényét. A szövegben ugyanis arról olvashatunk, hogy a szlavón herceg felvette a keresztet, majd Boszniába ment, hogy ott az eretnekek ellen, Krisztus nevéért harcoljon.¹⁸²

Mindezekon túl az is érdekes adalék a helyzet elemzéséhez, hogy a Kálmánnak küldött pápai oklevelekben csak egyszer történik utalás a részére adott bűnbocsánatra és a kereszt felvételére. A herceget szinte kizárólag az eretnokség kiirtása miatt részesítette dicséretben az egyházfő. Ez a hallgatás azonban, mint azt korábban is láttuk, egyáltalán nem volt általános, több esetben is találkozhatunk a keresztes eszméhez kapcsolódó kifejezésekkel a pápai oklevelekben, így az 1238. december 22-én a pécsváradi apátnak küldött levélben is. Ez a magyarországi keresztetek által esküjük megváltására fizetett összeggel kapcsolatban rendelkezik,¹⁸³ tehát láthatóan nem mindenki kívánt

¹⁷⁸ RA I/2. k. 194., 236. o. (634. és 787. sz.)

¹⁷⁹ *Fine* 1975. 140. o. és *Dautović* 2021. 110. o.

¹⁸⁰ RPR I. k. 895., 897. o. (10505. és 10585. sz.) és RG IX. II. k. 876., 979. o. (4058. és 4286. sz.). Lásd még *Ganzer* 1968. 132–133. o.; *Zsoldos* 2011. 92. o.; *Rabić* 2016. 65–67. o.; *Ternovác* 2016. 220. o.; *Dautović* 2021. 108–110. o.

¹⁸¹ „[...] carissimus in Christo filius noster, Colomanus rex et dux Sclavorum illustris, sicut eius dem insinuatione percepimus, terram Bosne, deletis inde pravitatis heretice maculis, non absque multis laboribus deduxit ad lucem catholicae puritatis.” VMHH I. k. 162. o. (CCLXXXIX. sz.); RPR I. k. 895. o. (10585. sz.); RG IX. II. k. 876. o. (4286. sz.); „[...] de Bosne partibus deletis pravitatis heretice maculis, ibidem fulgeat lumen catholice puritatis. Super hoc siquidem, [...] et in remissionem iniungimus peccaminum.” VMHH I. k. 168. o. (CCCI. sz.); RPR I. k. 905. o. (10688. sz.); RG IX. II. k. 1198. o. (4692. sz.)

¹⁸² „[...] cum assumpto signo crucis contra Paterinos in Boznam et in terram Rame pro nomine Christi proficisceretur”. ÁÚO VII. k. 167. o. (109. sz.) és RA I/1. k. 194., 236. o. (634. és 787. sz.)

¹⁸³ „[...] pro redemptione votorum cruce signatorum Ungarie contra hereticos [...]” CDH IV/1. k. 129. o. Lásd még *Borosy* 1996b. 47. o.

részt venni a hadjáratban, aki korábban felvette a keresztet. Megjegyzendő, ez az oklevél azon kevesek egyike, amely említi az esküt, a keresztes státusz alapvető elemét.

A korszak kutatóinak feltételezése szerint Kálmán hercegnek sikerült ellenőrzése alá vonnia Bosznia bizonyos részeit, de Ninosláv hatalma nem omlott össze. Nem mindenki fogadja el azonban történetileg hitelesnek a hadjárat(ok) tényét, azt állítva, hogy a pápai oklevelek megfogalmazásai nem tekinthetők többnek retorikai fogásnál, amely félrevezette a későbbi történészeket.¹⁸⁴ A horvát medievista, Ivan Majnarić pedig azt a teóriát fogalmazta meg, hogy a pápai oklevelekben valójában a dalmáciai kalózkokra utal az eretnokséggel kapcsolatos terminológia.¹⁸⁵

Véleményem szerint II. András és IV. Béla támogatása, illetve az ismertetett pápai oklevelek sora, valamint azok utalásai a herceg tevékenységére kellően alátámasztják, hogy a Bosznia iránt érdeklődést mutató Kálmán valóban vezetett egy vagy több hadjáratot a területre. Hogy ezt keresztesként tette-e, az már egy másik kérdés. Ebből a szempontból nagy jelentőségű, hogy bátyja 1244-es oklevele szerint a herceg ténylegesen felvette a keresztet.

Új szereplők a színen

1238-ban egy figyelemre méltó változás állt be a pápai tervekben, IX. Gergely ugyanis legátusi kinevezést adott az új boszniai püspöknek, a domonkos rendi Pósnak.¹⁸⁶ Fő feladata a püspökség megszilárdítása, egyebek mellett Brdóban (Vrhobosna), a mai Szarajevó közelében egy székeskáptalan létrehozása volt. Utóbbival kapcsolatban felmerült, hogy a terület ekkor Kálmán fennhatósága alatt állhatott, ezért esett rá a választás, az ötlet pedig a hercegtől és a domonkosoktól származott.¹⁸⁷ Pósa legációjának a fő feladata mindazonáltal az eretnokség elleni küzdelem volt, amellyel kapcsolatban Kálmán herceg erőfeszítései és – ami különösen jelentős – a heterodoxia ellen küzdők, tulajdonképpen a keresztesek pápai védelme, illetve a nekik nyújtott bűnbocsánat is említésre került.¹⁸⁸ Akár az is elképzelhető, hogy a szlavón herceg sikerei nyomán dön-

¹⁸⁴ *Runciman* 1947. 106. o.; *Fine* 1987. 144–145. o.; *Lambert* 1998. 299. o.; *Brković* 2005. 144–148., 163–164. o.; *Margetić* 2005. 100–101. o.; *Slišković* 2005. 487–489. o.; *Dall’Aglio* 2011. 180. o.; *Lorenz* 2011. 116. o.; *Rabić* 2016. 61–64. o.; *Majnarić* 2018. 450–451. o.; *Dautović* 2021. 112–113. o.

¹⁸⁵ *Majnarić* 2018. 450–451. o.

¹⁸⁶ RPR I. k. 905. o. (10692. és 10693. sz.) és RG IX. II. k. 1197–1198. o. (4691., 4693. és 4694. sz.)

¹⁸⁷ *Fine* 1975. 140–141. o. és *Dautović* 2021. 111–112. o.

¹⁸⁸ „Quum igitur carissimi in Christo filii nostri, Colomanni regis illustris, ducis Sclavonie ac aliorum fidelium circumposite regionis, efficaci diligentia faciente provenerit, quod ibidem, triumphante conditoris dextera, consurgit religio Christiana [...] secundum datam tibi a Deo prudentiam, exhorteris, ut tanquam zelum Dei habentes, se viriliter et potenter accingant ad hereticæ pravitatis residuum de predicta diocesi penitus abolendum. [...] omnes eiusdem regni, contra hereticos dicte diocesis, suscepto propter hoc signaculo, processuros, nec non eorum familias et bona omnia, donec de ipsorum reditu certissime cognoscatur, sub protectione ac defensione sedis apostolicæ admittentes [...] suorum concedimus veniam peccatorum.” VMHH I. k. 169–170. o. (CCCVI. sz.); RPR II. k. 905. o. (10693. sz.); RG IX. II. k. 1197–1198. o. (4691. sz.). Vö. *Bysted* 2018.

tött úgy IX. Gergely, hogy a továbbiakban világi segítség nélkül is kezelhető a boszniai helyzet, így a vezetés az új legátus, Pósa püspök kezébe kerülhetett, ezután ő volt hivatott szervezni és irányítani a keresztes hadjáratot.¹⁸⁹

Ha így is történt, az láthatóan nem okozott zavart az egyház és Kálmán viszonyában. A pápa finansiális jellegű intézkedései¹⁹⁰ mellett ugyanis a szlavón herceg is támogatta Pósat feladatai megvalósításában. A püspökség ekkor nyerte el tőle a pécsi egyházmegegyében fekvő Diakóvárat (a mai horvátországi Đakovót), amely aztán a későbbiekben a latin rítusú, immáron Bosznián kívül működő püspökség központja lett.¹⁹¹ Némileg meglepő módon, maga Ninosláv is adományban részesítette a püspökséget,¹⁹² feltehetően a pápa jóakarátának elnyerése céljából.

1239 decemberében oklevelek újabb sora hagyta el a pápai kancelláriát, miután IX. Gergely értesült Kálmántól az aktuális boszniai hírekről.¹⁹³ Az egyházfő ismét dicséretben részesítette a szlavón herceget tevékenysége miatt, a boszniai domonkosoknak az eretnység elleni prédikálást parancsolta, míg Pósa püspököt arról értesítette, hogy a püspökség birtokait pápai védelem alá vette.¹⁹⁴ Kálmán herceg tehát továbbra is aktív volt Bosznia vonatkozásában, azonban a keresztes hadjáratokkal kapcsolatos terminológia nagyrészt ekkor is hiányzik a neki küldött, illetve az őt említő oklevelekből. Mindössze a hit ügye (*negocium fidei*) kifejezés szerepelt a boszniai domonkosoknak Pósa és a püspökség anyagi támogatásával kapcsolatban küldött pápai levelekben.¹⁹⁵ Ez a megfogalmazás alátámasztja a feltételezést, amely szerint az egyházfő a legátussá kinevezett domonkos püspököt tartotta a boszniai eretnekellenes tevékenység új vezetőjének.

Több adat nem áll rendelkezésre a magyar királyi herceg boszniai tevékenységét illetően. Nem a IX. Gergely pápával fennálló kapcsolata változott meg, az továbbra is szoros maradt, ahogyan egyebek mellett a zágrábi püspökség és a spalatói érsekiség egyesítésének ekkor felmerülő terve is mutatja.¹⁹⁶ Azonban 1241-ben gyökeresen

¹⁸⁹ A pápai legátusoknak a keresztes hadjáratokban játszott szerepére lásd *Smith* 2017. 261–263., 268–274., 284–295. o. és *Uő* 2020.

¹⁹⁰ IX. Gergely a pécsváradi apátot bízta meg, hogy bizonyos összegeket a boszniai püspökhöz eljuttasson. RPR I. k. 905. o. (10689. és 10690. sz.) és RG IX. II. k. 1198–1199. o. (4695. és 4696. sz.)

¹⁹¹ RPR I. k. 916. o. (10824. sz.) és RG IX. III. k. 143. o. (4991. sz.). Lásd még *Fine* 1987. 144–145. o.; *Brković* 2005. 164–165. o.; *Slišković* 2005. 491–492. o.; *Basić* 2006. 34. o.; *Lorenz* 2011. 116. o.; *Rabić* 2016. 66–67. o.; *Ternovác* 2016. 220ff.; *Dautović* 2021. 111–112. o.

¹⁹² „Dux Bosnie indignum se gratia constituens, quam in eo circa ipsum Clementia Dei fecerat, quod pravitatem contemnens hereticam, ad catholicam rediit unitatem, in erroris inuium, sicut accepimus, damnabiliter est relapsus.” VMHH I. k. 169. o. (CCCIV. sz.); RPR I. k. 905. o. (10691. sz.); RG IX. II. k. 1199. o. (4697. sz.)

¹⁹³ RD 29. o. (18. sz.)

¹⁹⁴ RPR I. k. 916. o. (10822–10824. sz.) és RG IX. III. k. 143–144. o. (4991–4993. sz.)

¹⁹⁵ „Venerabili fratri nostro episcopo Bosnensi in opus huiusmodi, ac alia, que negocio fidei opportuna fuerint, convertendam, postposito difficultatis obstaculo, integre assignetis.” VMHH I. k. 173. o. (CCCXIV. sz.) és RPR I. k. 917. o. (10832. sz.). Lásd még *Rist* 2009. 148. o.

¹⁹⁶ További irodalom: *Basić* 2006. és *Font – Barabás* 2017. 115–118. o.

megváltozott a helyzet: a tatárjárás mindent felülírt. Egy korábbi főszereplő, Ugrin kalocsai érsek a muhi csataterén életét vesztette,¹⁹⁷ Kálmán a mongolokkal harcba szállva olyan súlyos sebesüléseket szenvedett, amelyekbe néhány héttel később belehalt, így nem érthette meg, hogy IX. Gergely pápa júniusban, értesülve az invázióról, a védekezőknek a szentföldi kereszteteknek járó bűnbocsánatot kínálta fel. Kálmán halála ekkor még nem lehetett ismert az egyházfő előtt, hiszen ő és bátyja, IV. Béla személyükre nézve is pápai védelmet kaptak.¹⁹⁸ A herceg és Ugrin érsek tehát még azelőtt halt hősi halált a hit ellenségei ellen küzdve, hogy felvehették volna a keresztet.

Összegzés

Vizsgálódásunk végére érve megállapíthatjuk, a boszniai „eretnység” problémája kifejezetten fontos volt a pápák számára. A fegyveres beavatkozás lehetősége komolyan először az 1220-as években merült fel, bár ekkor még messze állt a megvalósulástól. A kereszties hadjárat ötlete a következő évtizedben újra és újra felvetődött, méghozzá az eretnység ellen – bár kérdéses, mennyiben tekinthetők a boszniai keresztények eretneknek, illetve mennyiben álltak politikai motivációk a vád hátterében. Hogy a Boszniával kapcsolatos eljárásra milyen mértékben hatott a katarok elleni kereszties hadjárat példája, nehéz eldönteni. Az azonban nem tűnik lehetetlennek, hogy a Boszniába vezetett kereszties hadjárat ötlete Csák nembeli Ugrin kalocsai érsektől származott, aki néhány évvel korábban, 1217–1218-ban személyesen vett részt egy kereszties hadjáraton. Nem lehetetlen, hogy a magyar főpap az ott szerzett tapasztalatok nyomán döntött úgy, hogy egy kereszties hadjárat megfelelően tudta volna támogatni öt céljai megvalósításában. Az ambiciózus érsek helyét a magyar oldalon azonban egy új szereplő vette át az 1230-as években: II. András fiatalabb fia, Kálmán szlavón herceg. A fennmaradt források alapján meglehetősen bizonyossággal állíthatjuk, hogy Kálmán vezetésével tényleg indult magyar hadjárat Boszniába, bár nem ismert, hogy az valóban kereszties volt-e, illetve annak lefolyásáról sincsenek forrásaink.

A pápai oklevelek alapján megállapítható, a Magyar Királyságban nem hullott kövek közé a boszniai eretnekek ellen keresztiesként való harc ötletének magva. Ahogyan Ugrin érseknél, úgy Kálmán hercegnél is található személyes érintettség, hiszen mégiscsak az első és egyetlen olyan magyar király fia volt, aki keresztiesként a Szentföldre vezette hadait. Mindezek ellenére a szlavón hercegnek küldött pápai oklevelekben alig található a kereszties hadjáratral kapcsolatos kifejezés, pedig IX. Gergely számos alkalommal dicsérte a herceget az eretnység kiirtásáért tett erőfeszítése miatt, valamint

¹⁹⁷ *Font* – Barabás 2017. 150–154. o. és Barabás 2022. 544–546. o.

¹⁹⁸ RPR I. k. 933. o. (11032–11034. sz.) és RG IX. k. 523. o. (6057–6059. és 6062. sz.). Lásd még Fried 1980. 263–264. o.; Srodecki 2022b. 312–313. o.; Veszprémy 2022b. 323. o.

az Apostoli Szék védelme alá is vette őt. Az egyetlen utalás arra, hogy a szlavón herceg fel akarta venni a keresztet, egy István zágrábi püspöknek küldött pápai levélben található. A hallgatás okát illetően legfeljebb feltételezésekbe bocsátkozhatunk, talán az egyházfő nem kívánt túlságosan a buzgó magyar királyi hercegre hagyatkozni, meg akarta őrizni az egyház vezető szerepét. A Pósa püspöknek adott legátusi hivatal is talán ezzel hozható összefüggésbe. Mindenesetre IV. Béla többször említett oklevele alapján meglehetősen bizonyossággal állíthatjuk, Kálmán saját megítélése szerint felvette a keresztet. Hogy ez miért nem jelent meg az egyházfő neki küldött leveleiben, nem válaszolható meg bizonyosan.

A szlavón herceg végül, függetlenül bizonytalan természetű boszniai hadjárataitól, a muhi csatában harcolt a kereszténység ellenségeivel, akárcsak egy másik magyarországi főszereplő, Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek – és mindketten életüket adták a küzdelemben.

BIBLIOGRÁFIA

- Almási* 1993. *Almási Tibor*: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában: Pecorari Jakab magyarországi legációja. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 5. (1993) 1–2. sz. 129–141. o.
- Angelov* 1976. *Angelov, Dimiter*: Ursprung und Wesen des Bogumilentsums. In: *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11–13th C.)*. Proceedings of the international conference, Louvain, May 13–16, 1973. Ed. *Willem Lourdaux – Daniël Verhelst*. (Mediaevalia Lovaniensia Series I. Studia IV.) Leuven, 1976. 144–156. o.
- Asbóth* 1885. *Asbóth János*: A bosnyák bogumilek az Árpádok, Anjouk és Hunyadiak alatt. I. rész. *Budapesti Szemle*, 13. (1885) 41. k. 25–52. o.
- ÁÚO *Árpádkori új okmánytár. I–XII. k. Közzé teszi: Wenzel Gusztáv*. Pest–Budapest, 1860–1874.
- Bagi* 2012. *Bagi Dániel*: Sclavonia a Magyar–lengyel krónikában. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta 60. születésnapjára. Szerk. *Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely*. Pécs, 2012. 45–58. o.
- Barabás* 2017. *Barabás Gábor*: Eretnekek, kalózok és legátusok. A boszniai eretnekség, a Magyar Királyság és a pápák a 13. század elején. *Világtörténet*, 7. (39.) (2017) 1. sz. 5–32. o.

- Barabás* 2022. *Barabás Gábor: A 13. század háborúi és a magyar főpapok. Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 3. sz. 531–570. o.
- Bárány* 2006a. *Bárány, Attila: Crusades and Crusading in Hungarian Historiography. In: Europe and the World in European Historiography. Ed. Lévai, Csaba. Pisa, 2006. 129–148. o.*
- Bárány* 2006b. *Bárány Attila: Magyarország és a kései keresztes hadjáratok. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 139–165. o.*
- Bárány* 2012. *Bárány Attila: II. András balkáni külpolitikája. In: II. András és Székesfehérvár. • King Andrew and Székesfehérvár. Szerk. Kerny Terézia – Smohay András. Székesfehérvár, 2012. 129–173. o.*
- Bárány* 2023. *Bárány, Attila: The Hungarian Angevins and the Crusade: King Charles I (1301–1342). In: Zwischen Ostsee und Adria. Hrsg. Attila Bárány – Roman Czaja – László Pószán. Debrecen, 2023. 41–81. o.*
- Basić* 2006. *Basić, Ivan: O pokušaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u XIII. stoljeću. Pro tempore*, 3. (2006) 3. sz. 5–43. o.
- Basler* 1973. *Basler, Đuro: Ungarn und das bosnische Bistum (1181/85–1247). Ungarn – Jahrbuch*, 5. (1973) 9–15. o.
- Berend* 2001. *Berend, Nora: At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and ‘Pagans’ in Medieval Hungary, c. 1000–c. 1300. Cambridge, 2001.*
- Borbás* 2019. *Borbás Benjámín: A Német Lovagrend szerepe a 13. század első felének keresztes hadjárataiban. In: Micae Mediaevales VIII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Kis Iván – Kozák-Kígyóssy Szabolcs László – Veres Kristóf György – Veszprémy Márton. Budapest, 2019. 39–54. o.*
- Borbás* 2021. *Borbás Benjámín: A hadizsákmány elosztásának kérdése a Német Lovagrend szentföldi harcaiban. In: Az ókori hadtörténettől a modern fegyveres konfliktusokig. A Fiatal Hadtörténészek Országos Konferenciájának anyagai. Szerk. Bene Krisztián – Fazekas Ferenc – Kiss Márton – Sarlós István. Pécs, 2021. 127–145. o.*

- Borbás* 2022. *Borbás Benjámín*: Előzetes egyezségek a zsákmányról a 12–13. századi keresztes hadjáratokban. In: *Micae Mediaevales X. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. *Kovács Enikő – Rudolf Veronika – Szokola László – Varró Orsolya – Veszprémy Márton*. Budapest, 2022. 45–60. o.
- Borosy – Laszovszky* 2006. *Borosy András – Laszovszky József*: Magyarország, a Szentföld és a korai keresztes hadjáratok. In: *Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik*. Szerk. *Laszovszky József – Majorossy Judit – Zsengelér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 75–90. o.
- Borosy* 1996a. *Borosy András*: A keresztes háborúk és Magyarország. 1. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. (1996) 1. sz. 3–43. o.
- Borosy* 1996b. *Borosy András*: A keresztes háborúk és Magyarország. 2. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. (1996) 2. sz. 11–54. o.
- Bozsóky* 1996. *Bozsóky Pál Gergő*: Keresztes hadjáratok. Szeged, 1996.
- Brković* 2005. *Brković, Milko*: Bosansko-humski kršćani u križištu papinske i ugarske politike prema bosni i humu. In: *Fenomen “krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*. Ed. *Franjo Šanjek*. Sarajevo–Zagreb, 2005. 129–178. o.
- Brundage* 1969. *Brundage, James L.*: *Medieval Canon Law and the Crusaders*. Madison–Milwaukee–London, 1969.
- Budak* 2022. *Budak, Nevem*: *Crusades and Crusading in High Medieval Dalmatia and Croatia – Failed, Abused, Imaginary*. In: *The Expansion of the Faith: Crusading on the Frontiers of Latin Christendom in the High Middle Ages*. (Outremer Studies in the Crusades and the Latin East 14.) Eds. *Paul Srodecki – Norbert Kersken*. Turnhout, 2022. 89–96. o.
- Bysted* 2018. *Bysted, Ane L.*: Chapter Two: Remission of Sins or of Penances? The Meaning of Crusade Indulgences before and at the Fourth Lateran Council. In: *The Fourth Lateran Council and the Crusade Movement. The Impact of the Council of 1215 on Latin Christendom and the East*. (Outremer Studies in the Crusades and the Latin East 7.) Eds. *Jessalynn Bird – Damian Smith*. Turnhout, 2018. 41–57. o.
- CDCD *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Tom. I–XV. Ed. *Tadija Smičiklas*. Zagrabiae, 1904–1934.

- CDH Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. I–XI. Ed. *Georgius Fejér*. Budae, 1829–1844.
- Constable* 2016. *Constable, Giles*: Crusaders and Crusading in the Twelfth Century. London–New York, 2016.
- Csukovits* 2019. *Csukovits Enikő*: Az Anjouk Magyarországon. II. k. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395). (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések.) Budapest, 2019.
- Dall’Aglio* 2011. *Dall’Aglio, Francesco*: Crusading in a Nearer East: The Balkan Politics of Honorius III and Gregory IX (1221–1241). In: *La Papauté et les croisades: Actes du VIIe Congrès de la Society for the Study of the Crusades and the Latin East • The Papacy and the Crusades: Proceedings of the VIIIth Conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East*. Ed. *Michel Balard*. London–New York, 2011. 174–183. o.
- Dall’Aglio* 2019. *Dall’Aglio, Francesco*: Innocent III and South-Eastern Europe: Orthodox, Heterodox, or Heretics? *Studia Ceranea*, 9. (2019) 11–25. o.
- Dautović* 2019. *Dautović, Dženan*: Vampiri, lisice i korov. ”Sveta retorika” i propagandno djelovanje protiv Bosne u pismima postlatrerskih papa prve polovine 13. stoljeca. In: *Zbornik radova: Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku. Pristupi i perspective*. Eds. *Elmedina Duranović – Enes Dedić – Nedim Rabić*. Sarajevo, 2019. 59–80. o.
- Dautović* 2020. *Dautović, Dženan*: Historiographic controversy about the Crusades against Bosnian “heretics”. *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, 3. (2020) 4. sz. 63–77. o.
- Dautović* 2021. *Dautović, Dženan*: Nulla spes sit ... Bosnia and the Papacy in the Thirteenth Century. *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis*, 11. (2021) 97–125. o.
- Dautović* 2022. *Dautović, Dženan*: Reception of John V. A. Fine Jr.’s The Bosnian Church: A New Interpretation: Interesting Sleeve of a Never Ending Historiographical Debate. *Studia Ceranea*, 12. (2022) 399–415. o.
- Day* 2024. *Day, Kirsty*: Crusading against Bosnian Christians, c. 1234–1241. In: *Crusading against Christians in the Middle Ages*. Eds. *Mike Carr – Nikolaos Chrissis – Gianluca Raccagni*. Cham, 2024. (E-book) 191–212. o.
- DEC Decrees of the Ecumenical Councils. Ed. *Norman P. Tanner*. London–Washington DC, 1990.

- Drossbach* 2008. *Drossbach, Gisela*: Die Entwicklung des Kirchenrechts als raumübergreifendes Kommunikationsmodell im 12. Jahrhundert. In: Zentrum und Netzwerk. Kirchliche Kommunikationen und Raumstrukturen im Mittelalter. (Scrinium Friburgense. Veröffentlichungen des Mediävistischen Instituts der Universität Freiburg 22.) Hrsg. *Gisela Drossbach – Hans-Joachim Schmidt*. Berlin–New York, 2008. 41–61. o.
- Duggan* 1998. *Duggan, Charles*: Papal Judges Delegate and the Making of the „New Law” in the Twelfth Century. In: *Uő Decretals and the Creation of „New Law” in the Twelfth Century: Judges, Judgements, Equity, and Law*. Aldershot–Brookfield–Singapore–Sydney, 1998. 172–199. o.
- F. Romhányi* 2016. *F. Romhányi Beatrix*: A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban. *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*, 3. (2016) 265–302. o.
- F. Romhányi* 2023. *F. Romhányi Beatrix*: A kun püspökségtől a firenzei unióig, avagy a domonkos misszió változó keretei. *Certamen*, 10. (2023) 225–234. o.
- Fine* 1975. *Fine, John V. A.*: The Bosnian Church: A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries. (East European Quarterly. East European Monographs X.) New York–London, 1975.
- Fine* 1987. *Fine, John V. A.*: The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest. Ann Arbor, 1987.
- Fine* 2006. *Fine, John V. A.*: When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods. Ann Arbor, 2006.
- Fleisch* 2006. *Fleisch, Ingo*: Sacerdotium – Regnum – Studium der westiberische Raum und die europäische Universitätskultur im Hochmittelalter. Prosopographische und rechtsgeschichtliche Studien. (Geschichte und Kultur der Iberischen Welt 4.) Berlin, 2006.
- Font – Barabás* 2017. *Font Márta – Barabás Gábor*: Kálmán (1208–1241). Halics királya – Szlavónia hercege. Budapest–Pécs, 2017.
- Fraknói* 1901. *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal. I. k. Budapest, 1901.

- Fried* 1980. *Fried, Johannes*: Der päpstliche Schutz für Laienfürsten. Die politische Geschichte des päpstlichen Schutzprivilegs für Laien (11.–13. Jahrhundert). Heidelberg, 1980.
- Ganzer* 1968. *Ganzer, Klaus*: Papsttum und Bistumbesetzungen in der Zeit von Gregor IX. bis Bonifaz VIII. Ein Beitrag zur Geschichte der päpstlichen Reservationen. Köln–Graz, 1968.
- Györkös* 2020. *Györkös Attila*: Az albígensék elleni keresztes háború. In: Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és a közeli térségekben az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, 2020. 94–110. o.
- Hageneder* 1963a. *Hageneder, Othmar*: Das päpstliche Recht der Fürstenabsetzung: seine kanonistische Grundlegung (1150–1250). *Archivum Historiae Pontificiae*, 1. (1963) 53–95. o.
- Hageneder* 1963b. *Hageneder, Othmar*: Studien zur Dekretale „Vergentis“ (X. V, 7, 10): Ein Beitrag zur Häretikergesetzgebung Innocenz’ III. *Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, 49. (1963) 138–173. o.
- Hageneder* 1978. *Hageneder, Othmar*: Die Häeresie des Ungehorsams und das Entstehen des hierokratischen Papsttums. *Römische Historische Mitteilungen*, 20. (1978) 29–47. o.
- Hunyadi* 2011. *Hunyadi Zsolt*: A keresztes háborúk világa. Keresztesek hadinépe. Debrecen, 2011.
- Hunyadi* 2020a. *Hunyadi Zsolt*: A szent háború, avagy a keresztes hadjáratok vallási motivációi. In: Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és a közeli térségekben az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, 2020. 54–67. o.
- Hunyadi* 2020b. *Hunyadi Zsolt*: Úton a Szentföld felé. A Magyar Királyság szerepe a II. és III. keresztes hadjáratban. *Had történelmi Közlemények*, 133. (2020) 4. sz. 750–775. o.
- ÍFMT Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28.) Szerk. *Thoroczkay Gábor*. Szeged, 2018.
- Kálmán* 2011. *Kálmán Dániel*: „Cupiensque illo ire armatus”. A XII. századi keresztes hadjáratok az oklevelek tükrében. *Had történelmi Közlemények*, 124. (2011) 4. sz. 809–825. o.

- Kéry* 2008. *Kéry, Lotte*: Dekretalenrecht zwischen Zentrale und Peripherie. In: Römische Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge 2.) Hrsg. *Jochen von Johrendt – Harald Müller*. Berlin–New York, 2008. 19–45. o.
- KMTL *Korai Magyar Történeti Lexikon*. Főszerk. *Kristó Gyula*. Szerk. *Engel Pál – Makk Ferenc*. Budapest, 1994.
- Kosztá* 2013. *Kosztá László*: A kalocsai érseki tartomány kialakulása. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 2.) Pécs, 2013.
- Kosztolnyik* 1987. *Kosztolnyik, Zoltán J.*: From Coloman the Learned to Béla III (1095–1196): Hungarian Domestic Policies and Their Impact upon Foreign Affairs. (East European Monographs 220.) Boulder, 1987.
- Kosztolnyik* 1996. *Kosztolnyik, Zoltán J.*: Hungary in the thirteenth century. New York, 1996.
- Kristó* 1986. *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986.
- Lambert* 1998. *Lambert, Malcolm*: The Cathars. Oxford, 1998.
- Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér* 2006. Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006.
- Lea* 1939. Materials Toward a History of Witchcraft. Vol. 1. Collected by *Henry Charles Lea*. Philadelphia, 1939.
- Lippiatt* 2019. *Lippiatt, G. E. M.*: Worse than All Infidels: The Albigensian Crusade and the Continuing Call of the East. In: Crusading Europe. Essays in Honour of Christopher Tyerman. Eds. *G. E. M. Lippiatt – Jessalynn L. Bird*. (Outremer. Studies in the Crusades and the Latin East 8.) Turnhout, 2019. 119–144. o.
- Lorenz* 2011. *Lorenz, Manuel*: Bogomilen, Katharer und bosnische ‘Christen’: Der Transfer dualistischer Häresien zwischen Orient und Okzident (11. –13. Jh.). In: Vermitteln – Übersetzen – Begegnen: Transferphänomene im europäischen Mittelalter und in der frühen Neuzeit; interdisziplinäre Annäherungen. (Nova Mediaevalia 9.) Ed. *Balázs J. Nemes*. Göttingen, 2011. 87–136. o.

- Maier* 2000. *Maier, Christoph T.*: Crusade Propaganda and Ideology: Model Sermons for the Preaching of the Cross. New York, 2000.
- Majnarić* 2007. *Majnarić, Ivan*: Some Cases of Robbing the Papal Representatives along the Eastern Adriatic Coast in the Second Half of the Twelfth and during Thirteenth Century. *Acta Histriae*, 15. (2007) 2. sz. 493–506. o.
- Majnarić* 2008. *Majnarić, Ivan*: Papinski kapelan Ivan od Casamarija i bilinopoljska abjuracija 1203. Papinski legat koji to u Bosni nije bio? [Papal Chaplain Johannes de Casamaris and the Abjuration of Bilino Polje in 1203. A Papal Legate Who was never in Bosnia?]. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 50. (2008) 1–13. o.
- Majnarić* 2009. *Majnarić, Ivan*: Papinski poslanik Akoncije u Dalmaciji i Hrvatskoj 1219.–1223. godine. In: *Humanitas et litterae*. Zbornik u cast Franje Šanjeka. Eds. *Lovorka Čoralić – Slavko Slišković*. (Analecta Croatica Christiana 40.) Zagreb, 2009. 79–98. o.
- Majnarić* 2017. *Majnarić, Ivan*: Giovanni de Casamaris e l’abiura di Bilino Polje 1203 – Giudice delegato papale in Bosnia. *Review of Croatian History*, 13. (2017) 29–44. o.
- Majnarić* 2018. *Majnarić, Ivan*: Tending the Flock: Clergy and a Discourse of War in the Wider Hinterland of the Eastern Adriatic during the Late Twelfth and Thirteenth Centuries. In: *Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective*. Eds. *Radostaw Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott*. Leiden–Boston, MA, 2018. 435–469. o.
- Major* 2006. *Major Balázs*: A magyar keresztetek arab szemmel. Magyarország és a kereszties háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsen-gellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 113–118. o.
- Makk* 1996. *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1996.
- Maléth* 2020. *Maléth Ágnes*: A Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolata I. Károly korában (1301–1342). (DeLegatOnline Könyvek 2.) Pécs, 2020.
- Margetić* 2005. *Margetić, Lujo*: Neka pitanja abjuracije iz 1203. godine. In: *Fenomen “krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*. Ed. *Franjo Šanjek*. Sarajevo–Zagreb, 2005. 27–103. o.

- McDaniel* 1982–1983. *McDaniel, Gordon L.*: On Hungarian-Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelos and Queen Jelena. *Ungarn – Jahrbuch*, 12. (1982–1983) 43–50. o.
- Meschini* 2018. *Meschini, Marco*: Chapter Six: Innocent III, the Fourth Lateran Council and the Albigensian Crusade. In: *The Fourth Lateran Council and the Crusade Movement. The Impact of the Council of 1215 on Latin Christendom and the East. (Outremer Studies in the Crusades and the Latin East 7.)* Eds. *Jessalynn Bird – Damian Smith*. Turnhout, 2018. 113–130. o.
- Moore* 2003. *Moore, John C.*: Pope Innocent III (1160/61–1216). *To Root Up and to Plant*. Leiden–Boston, 2003.
- Moore* 2012. *Moore, Robert Ian*: *The War on Heresy*. Cambridge, MA, 2012.
- Moravcsik* 1988. *Moravcsik Gyula*: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1988.
- MREV *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV. k. Szerk. Fraknói Vilmos – Lukcsics József*. Budapest, 1896–1907.
- Ónadi* 2020. *Ónadi Sándor*: Monteil-i Adhemar katonai szerepvállalása az első keresztes hadjárat korai szakaszában. In: „A mi tendenciáink...” (Szakkollégiumi Tanulmányok 7.) Szerk. *Berecz Gábor – Lengyel Emese – Ónadi Sándor – Papp Fruzsina Judit – Szendrei Ákos*. Debrecen, 2020. 93–104. o.
- Ónadi* 2021. *Ónadi Sándor*: Az első keresztes hadjárat (1095–1099) morális görbéje, s annak módszertani alapjai. In: „A mi tendenciáink...” (Szakkollégiumi Tanulmányok 8.) Szerk. *Ónadi Sándor – Papp Fruzsina Judit*. Debrecen 2021. 125–138. o.
- Parker* 2017. *Parker, K. S.*: Indigenous Christians of the Ayyubid Sultanate at the time of the Fifth Crusade. In: *The Fifth Crusade in Context: The crusading movement in the early thirteenth century*. Eds. *E. J. Mylod – Guy Perry – Thomas W. Smith – Jan Vandeburie*. Abingdon, 2017. 135–145. o.
- Pennington* 1978. *Pennington, Kenneth*: “Pro Peccatis Patrum Puniri”: A Moral and Legal Problem of the Inquisition. *Church History*, 47. (1978) 2. sz. 137–154. o.
- Pósán* 2012. *Pósán László*: A keresztes eszme II. András korában. In: *II. András és Székesfehérvár*. Szerk. *Kerny Terézia – Smohay András*. Székesfehérvár, 2012. 81–101. o.

- RA Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke – Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II/1. k. Szerk. *Szentpétery Imre*. Budapest, 1923–1943. II/2–4. k. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. *Borsa Iván*. Budapest, 1961–1987.
- Rabić* 2016. *Rabić, Nedim*: Im toten Winkel der Geschichte: Johannes von Wildeshausen als Bischof von Bosnien 1233/34–1237. In: Die deutschen Dominikaner und Dominikanerinnen im Mittelalter. Hrsg. *Sabine Heusinger – Elias H. Füllenbach – Walter Senner – Klaus-Bernward Springer*. Berlin–Boston, 2016. 53–69. o.
- Rabić* 2020. *Rabić, Nedim*: Bosnien – zwischen Ost und West. Die Entwicklung eines Staates in Ostmitteleuropa 1050–1250. In: Das Hochmittelalter – eine vernachlässigte Epoche? Neue Forschungen zum 11.–13. Jahrhundert. Hrsg. *Lisa Klocke – Matthias Weber*. Frankfurt a. M., 2020. 307–326. o.
- RD Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. – Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 45.) Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. *Zsoldos Attila*. Budapest, 2008.
- RG IX. Les registres de Grégoire IX. Vol. I–IV. Ed. *Lucien Auvray*. Paris, 1890–1955.
- RI III. Die Register Innocenz’ III. Band I–XV. Hrsg. *Othmar Hageneder et al.* Graz etc., 1964–2022.
- Rist* 2009. *Rist, Rebecca*: The Papacy and Crusading in Europe, 1198–1245. New York, 2009.
- Rist* 2010. *Rist, Rebecca*: Salvation and the Albigensian Crusade: Pope Innocent III and the Plenary Indulgence. *Reading Medieval Studies*, 36. (2010) Special Issue, 95–112. o.
- RPO I Regesti del Pontefice Onorio III. Dall’ anno 1216 all’ anno 1227. Vol. I–II. Ed. *Pietro Pressutti*. Roma, 1884–1885.
- RPR Regesta Pontificum Romanorum inde ab anno post Christum Natum MCXCVIII ad annum MCCCIV. Vol. I–II. Ed. *August Potthast*. Berolini, 1874.
- Runciman* 1947. *Runciman, Steven*: The Medieval Manichee: A Study of the Christian Dualist Heresy. Cambridge, 1947.

- Schmitt* 1989. *Schmitt, Jürgen*: Die Balkanpolitik der Arpaden in den Jahren 1180–1241. *Ungarn – Jahrbuch*, 17. (1989) 25–52. o.
- Šidak* 1937. *Šidak, Jaroslav*: Problem ‘bosanske crkve’ u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca. (Prilog rješenju t. zv. Bogumilskog pitanja.) Zagreb, 1937.
- Slišković* 2005. *Slišković, Slavko*: Dominikanci i bosansko-humski krstjani. In: Fenomen “krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu. Ed. *Franjo Šanjek*. Sarajevo–Zagreb, 2005. 479–498. o.
- Smith* 2017. *Smith, Thomas W.*: Curia and Crusade. Pope Honorius III and the Recovery of the Holy Land: 1216–1227. (Outremer Studies in the Crusades and the Latin East 6.) Turnhout, 2017.
- Smith* 2020. *Smith, Thomas W.*: The Interface between Papal Authority and Heresy: The Legates of Honorius III in Languedoc, 1216–1227. In: Authority and Power in the Medieval Church c. 1000–1500. (Europa Sacra 24.) Ed. *Thomas W. Smith*. Turnhout, 2020. 135–144. o.
- Spalatói Tamás* 2006. *Thomae Spalatensis [Spalatói Tamás]*: Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. (Central European Medieval Texts 4.) Eds. *Olga Perić – Damir Karbić – Mirjana Matijević Sokol – James Ross Sweeney*. Budapest–New York, 2006.
- Srodecki* 2022a. *Srodecki, Paul*: Crusading on the Periphery in the High Middle Ages: Main Debates, New Approaches. In: The Expansion of the Faith: Crusading on the Frontiers of Latin Christendom in the High Middle Ages. (Outremer Studies in the Crusades and the Latin East 14.) Eds. *Paul Srodecki – Norbert Kersken*. Turnhout, 2022. 29–52. o.
- Srodecki* 2022b. *Srodecki, Paul*: Fighting the ‘Eastern Plague’. Anti-Mongol Crusade Ventures in the Thirteenth Century. In: The Expansion of the Faith: Crusading on the Frontiers of Latin Christendom in the High Middle Ages. (Outremer Studies in the Crusades and the Latin East 14.) Eds. *Paul Srodecki – Norbert Kersken*. Turnhout, 2022. 303–327. o.
- Sweeney* 1971. *Sweeney, James Ross*: Papal-Hungarian Relations During the Pontificate of Innocent III, 1198–1216. PhD Thesis, Cornell University, 1971.

- Sweeney* 1981. *Sweeney, James Ross*: Hungary in the Crusades, 1169–1218. *The International History Review*, 3. (1981) 4. sz. 467–481. o.
- Sweeney* 1984. *Sweeney, James Ross*: Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. *Századok*, 118. (1984) 1. sz. 114–124. o.
- Szabados* 2000. *Szabados György*: Egy elmaradt keresztes hadjáratról. Magyar–szentszéki kapcsolatok 1198–1204 között. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendőös Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. *Piti Ferenc – Szabados György*. Szeged, 2000. 473–492. o.
- Szeberényi* 2007. *Szeberényi Gábor*: A Balkán, 800 k.–1389. In: „Kelet-Európa” és a „Balkán” 1000–1800 közt: intellektuális történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Szerk. *Sashalmi Endre*. Pécs 2007. 279–330. o.
- Ternovác* 2013a. *Ternovác Bálint*: A bogumil eretnység az Észak-Balkánon a 10–11. században: Főbb tendenciák a 10–11. századi balkáni bogumilizmus kutatásában. In: *Micae mediaevales III*. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. *Gál Judit – Péterfi Bence – Vadas András – Kranzieritz Károly*. Budapest, 2013. 65–76. o.
- Ternovác* 2013b. *Ternovác Bálint*: A bogumil eretnység a XI. századi Magyar Királyság déli területein. *Fons*, 20. (2013) 4. sz. 501–523. o.
- Ternovác* 2016. *Ternovác Bálint*: A boszniai latin püspökség története 1344-ig. In: *Micae Mediaevales V*. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. *Fábián Laura – Gál Judit – Haraszi Szabó Péter – Uhrin Dorottya*. Budapest, 2016. 215–228. o.
- Terplán* 2012. *Terplán Zoltán*: A keresztes hadjáratok és az Árpád-kori Magyar Királyság. Budapest, 2012.
- Terplán* 2022. *Terplán Zoltán*: A keresztes hadjáratok és az Árpád-kori Magyar Királyság kölesönhatásai. In: *Királyok és Szentek*. Az Árpádok kora. Szerk. *Horváth Ciprián et al.* Budapest, 2022. 305–334. o.
- Veszprémy* 1994. *Veszprémy László*: II. András magyar király kereszteseinek létszáma. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994) 1. sz. 113–116. o.

- Veszprémy* 1999. *Veszprémy, László*: Dux et praeceptor Hierosolimitanorum. König Ladislaus (László) von Ungarn als imaginärer Kreuzritter. In: ...The Man of Many Devices Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor of János M. Bak for His 70th Birthday. Eds. *Balázs Nagy – Marcell Sebők*. Budapest–New York, 1999. 470–477. o.
- Veszprémy* 2002. *Veszprémy, László*: The Crusade of Andrew II, King of Hungary, 1217–1218. *Iacobus: Revista de Estudios Jacobeos y Medievales*, 13–14. (2002) 87–110. o.
- Veszprémy* 2005. *Veszprémy László*: Magyarország és az első keresztes hadjárat. Aacheni Albert tanúsága. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. (2005) 3. sz. 501–516. o.
- Veszprémy* 2006. *Veszprémy László*: II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 99–112. o.
- Veszprémy* 2008. *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon: Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Budapest, 2008.
- Veszprémy* 2012. *Veszprémy László*: II. András: egy lovagkirály a magyar trónon. In: II. András és Székesfehérvár. Szerk. *Kerny Terézia – Smohay András*. Székesfehérvár, 2012. 102–115. o.
- Veszprémy* 2017. *Veszprémy László*: Zarándokok és zarándoklatok a 11. századi Magyarországon. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. *Bárány Attila – Pósnán László*. Debrecen, 2017. 57–70. o.
- Veszprémy* 2019. *Veszprémy László*: Szent László a keresztes hadak élén. In: Szent László kora és kultusza: Tanulmánykötet Szent László tiszteletére. Szerk. *Kerny Terézia – Mikó Árpád – Smohay András*. Székesfehérvár, 2019. 24–33. o.
- Veszprémy* 2020a. *Veszprémy László*: Szent László keresztes hadjárata és a XII. századi keresztes szentek. *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. (2020) 4. sz. 776–804. o.
- Veszprémy* 2020b. *Veszprémy László*: Nagy Lajos keresztes hadjáratai a Balkánon. In: Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és a közeli térségekben az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósnán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, 2020. 169–184. o.

- Veszprémy* 2022a. *Veszprémy László*: Az V. keresztes hadjárat és II. András seregének finanszírozási és logisztikai kérdései. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, 2022. 23–40. o.
- Veszprémy* 2022b. *Veszprémy László*: A pápaság és a Német-római Birodalom reakciója. In: Mongol invázió Európa ellen (1236–1242). Szerk. *B. Szabó János – Uhrin Dorottya*. Budapest, 2022. 321–330. o.
- VMHH *Vetera monumenta historica Hungariorum sacram illustrantia*. Vol. I–II. Ed. *Augustinus Theiner*. Romae, 1859–1860.
- Walther* 1976. *Walther, Helmuth G.*: Häresie und päpstliche Politik: Ketzerbegriff und Ketzergesetzgebung in der Übergangsphase von der Dekretistik zur Dekretalistik. In: The Concept of Heresy in the Middle Ages (11–13th C.). Proceedings of the international conference, Louvain, May 13–16, 1973. (Mediaevalia Lovaniensia Series I. Studia IV.) Ed. *Willem Lourdaux – Daniël Verhelst*. Leuven, 1976. 104–143. o.
- Weber* 2021. *Weber, Benjamin*: When and Where did the Word ‘Crusade’ Appear in the Middle Ages? And Why? In: The Crusades: History and Memory. Proceedings of the Ninth Conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East, Odense, 27 June – 1 July 2016. Vol. 2. (Outremer Studies in the Crusades and the Latin East 12.) Eds. *Kurt Villads Jensen – Torben Kjersgaard Nielsen*. Turnhout, 2021. 199–219. o.
- Wertner* 1903. *Wertner Mór*: Margit császárné fiai. *Századok*, 37. (1903) 3. sz. 593–611. o.
- Zey* 2021. *Zey, Claudia*: A pápaság és a béke a középkorban. *Pontes*, 4. (2021) 9–45. o.
- Zsoldos* 1997. *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és alattvalóik (Magyarország története 1301-ig). Debrecen, 1997.
- Zsoldos* 2006. *Zsoldos Attila*: Magyarország II. András keresztes hadjárata idején. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 91–98. o.
- Zsoldos* 2011. *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (Kronológiák, Adattárak.) Budapest, 2011.

- Zsoldos 2022a. *Zsoldos Attila: Az Aranybulla megújítása 1231-ben. Aetas, 37. (2022) 2. sz. 5–20. o.*
- Zsoldos 2022b. *Zsoldos Attila: Az Aranybulla királya. Székesfehérvár, 2022.*

Gábor Barabás

“AD EXTERMINIUM PRAVITATIS HERETICE”
Crusades in the Kingdom of Hungary During the 1230s?

(Summary)

The study deals with a particular aspect of the relationship between the crusades and the Kingdom of Hungary, the issue of the crusades led or maybe only planned against the heretics of the Balkans in the first third of the 13th century. The idea of taking armed action against heresy is not at all specific to Hungary or Bosnia, it also appeared in relation to other regions, Italy and certain German territories during the pontificate of Gregory IX. Accusations of heresy have been made in several cases against Bosnian rulers, bans and their subjects from the late 12th century onwards – presumably political considerations may have played a role in the appeal to the Apostolic See. In the case of the Hungarian rulers, too, we can rightly reckon that they sought to maintain Papal authority behind them, while seeking to extend and assert their power over Bosnia.

The first accusation at the turn of the 12th and 13th centuries was made against Kulin, the Bosnian ban, stating that he and his subjects were not true Christians, moreover it came from the Hungarian side and also from the Serbian ruler Vukan, an ally of Emeric, King of Hungary. In Kulin's case, the idea of armed intervention had not yet materialised, and the situation had been settled for a few years. In the 1220s and 1230s, the situation of the Bosnian bishopric again became the focus of Papal–Hungarian relations. By this time, the idea of a crusade had already emerged, so much so that according to the traditional view the son of Andrew II, Coloman, Duke of Slavonia, led Christian forces against the heretics of Bosnia on one – or maybe several – occasions.

Focusing on the sources of this period, above all the documents of the Papal correspondence, the present paper aims to answer the question of whether a crusade to Bosnia was really planned, how the Apostolic See reacted to such an initiative, and to what extent the fact of one or more crusades can be justified on the basis of the surviving sources.

Gábor Barabás

„AD EXTERMINIUM PRAVITATIS HERETICE”
Kreuzzug (Kreuzzüge) im Königreich Ungarn der 1230er-Jahre?

(Resümee)

Die Studie befasst sich mit einem besonderen Aspekt der Beziehung zwischen den Kreuzzügen und dem Königreich Ungarn, nämlich mit der Frage der Kreuzzüge, die im ersten Drittel des 13. Jahrhunderts gegen die Ketzler des Balkans geführt wurden oder lediglich in Planung

waren. Die Idee des bewaffneten Vorgehens gegen die Häresie ist keineswegs spezifisch für Ungarn oder Bosnien, sondern erschien auch in Bezug auf andere Regionen, Italien und bestimmte deutsche Gebiete während des Pontifikats von Gregor IX.

Der Vorwurf der Häresie wurde ab dem Ende des 12. Jahrhunderts in mehreren Fällen gegen bosnische Herrscher, Banus bzw. ihre Untertanen erhoben – vermutlich spielten auch politische Erwägungen bei der Anrufung des Apostolischen Stuhls eine Rolle. Auch im Falle der ungarischen Herrscher kann man mit Recht davon ausgehen, dass sie die päpstliche Autorität hinter sich wissen und gleichzeitig ihre Macht über Bosnien ausbauen und behaupten wollten.

Der erste Vorwurf wurde an der Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert gegen den bosnischen Banus Kulin erhoben, er und seine Untertanen seien keine wahren Christen, und zwar sowohl von ungarischer Seite als auch vom serbischen Herrscher Vukan, einem Verbündeten von König Emmerich. Im Fall von Kulin war der Gedanke an eine bewaffnete Intervention noch nicht wirklich aufgekommen, und die Situation war für einige Jahre geregelt. Die Situation des bosnischen Bistums rückte dann in den 1220er- und 1230er-Jahren wieder in den Mittelpunkt der päpstlich-ungarischen Beziehungen. Zu diesem Zeitpunkt erschien bereits auch der Kreuzzugsgedanke und zwar so weit, dass der Sohn von Andreas II., Fürst Koloman von Slawonien, nach traditioneller Auffassung sogar mehrmals einen Kreuzzug gegen die bosnischen Ketzler anführte.

Der Schwerpunkt der vorliegenden Studie liegt auf den Quellen dieser Zeit, vor allem auf den Dokumenten der päpstlichen Korrespondenz, um Antwort auf die Frage zu finden, ob tatsächlich ein Kreuzzug nach Bosnien geplant war bzw. wie der Apostolische Stuhl auf diese Initiativen reagierte und inwieweit die erhaltenen Quellen die Tatsache eines oder mehrerer Kreuzzüge rechtfertigen.

Gábor Barabás

« AD EXTERMINIUM PRAVITATIS HERETICE »
Croisade(s) dans le Royaume hongrois des années 1230 ?

(Résumé)

L'étude aborde un aspect particulier des rapports entre les croisades et le Royaume hongrois, à savoir la question des croisades menées ou prévues contre les hérétiques des Balkans dans le premier tiers du 13e siècle. L'idée d'une action armée contre l'hérésie n'est en aucun cas spécifique à la Hongrie ou à la Bosnie, elle est également apparue sous le pontificat de Grégoire IX concernant d'autres régions, l'Italie et certains territoires allemands.

L'accusation d'hérésie fut portée à plusieurs reprises contre des souverains bosniaques, des bans et leurs sujets à partir de la fin du 12e siècle. L'on peut supposer que des considérations politiques ont aussi joué un rôle dans l'appel au Siège apostolique. Dans le cas des souverains hongrois également, il y a lieu de constater qu'ils voulaient obtenir le soutien de la Papauté en cherchant à étendre et à affirmer leur pouvoir sur la Bosnie.

Au tournant des 12e et 13e siècles, le ban de Bosnie Kulin et ses sujets furent accusés en premier de ne pas être de vrais chrétiens tant par les Hongrois que par le souverain serbe Vukan, allié du roi Imre. Dans le cas de Kulin, l'idée d'une intervention armée ne s'était pas encore vraiment posée et la situation s'est arrangée pour quelques années. L'évêché de Bosnie s'est ensuite retrouvé au centre des relations entre la Papauté et la Hongrie dans les années 1220 et 1230. À cette époque, l'idée d'une croisade est déjà apparue : selon la conception traditionnelle,

le prince Kálmán de Slavonie, fils d'András II, a mené une voire plusieurs croisades contre les hérétiques bosniaques.

Le présent article se concentre sur les sources de cette période, en particulier les documents de la correspondance papale, afin de déterminer si une croisade en Bosnie a réellement été prévue, comment le Siège apostolique a réagi à ces initiatives et dans quelle mesure les sources conservées étayaient la thèse d'une ou de plusieurs croisades.

ГАБОР БАРАБАШ

„AD EXTERMINIUM PRAVITATIS HERETICE”

Крестовые поход(ы) в Венгерском королевстве в 1230-их годах?

(Резюме)

В этом исследовании рассматривается специфический аспект системы отношений крестовых походов и Венгерского Королевства, обсуждается круг вопросов крестовых походов, которые проводились или просто планировались против балканских еретиков в первой трети XIII-ого века. Идею вооруженных действий против ереси вообще нельзя считать особенностью Венгрии или Боснии, она высказывалась и в связи с другими регионами, Италией и некоторыми немецкими территориями во время понтификата IX. Григория.

Обвинения в ереси возникали во многих случаях в ряде дел против боснийских правителей, банов и их подданных начиная с конца XII-ого века — предположительно, в обращении к Апостольскому Престолу свою роль сыграли и политические соображения. И в случае с венгерскими правителями мы можем по праву рассчитывать на то, что они пытались оставить за собой папскую власть, одновременно стремясь распространить и утвердить свою власть в направлении Боснии.

Обвинение впервые было сформулировано в связи с боснийским баном Кулина на рубеже 12 и 13-их веков, что он и его подданные не были истинными христианами, даже с венгерской стороны, а также со стороны союзника короля Имре, сербского правителя Вукана. В случае с Кулиным идея вооруженной интервенции еще не возникла по существу, и ситуация урегулировалась за несколько лет. В 1220-х и 1230-х годах ситуация боснийского епископства снова оказалась в фокусе внимания папско-венгерских отношений. В этот период в отношении вопроса появилась и идея крестоносца, причем настолько, что согласно традиционной точки зрения, сын II. Андраша, князь Славонии Кальман, несколько раз возглавлял крестовый поход против боснийских еретиков.

В центре внимания данной статьи стоят источники этого периода, прежде всего документы папской переписки, на основе которых мы ищем ответ на вопрос, что действительно ли планировались возглавить крестовый поход в Боснию и каким образом Апостольский Престол отреагировал на эти инициативы, и в какой степени факт одного или нескольких военных походов может быть проверен в сохранившихся источниках.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KEMÉNY KRISZTIÁN

A SZOLNOKI ÜTKÖZET

1849. MÁRCIUS 5.

